

108.
SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

108.
SZÁM

K. TÖRÖK MIHÁLY MIKLÓS A MAGYAR EGYHÁZPOLITIKAI HARC TÖRTÉNETE

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

A MAGYAR EGYHÁZPOLITIKAI HARC TÖRTÉNETE

AZ 1847-48. POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉSTŐL
1895-IG

IRTA

K. TÖRÖK MIHÁLY MIKLÓS

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1933

Nihil obstat.

Dr. Nicolaus Töttösy
censor dioecesanus.

Nr. 2692.

Imprimatur.

Strigonii, die 15. Septembris 1932.

Dr. Julius Machovich
vicarius generalis.

SZERZŐ ELŐSZAVA.

XIX. SZÁZADVÉG történetét, szellemét, az egyházpolitikai harc eseményeinek és indítókainak ismerete nélkül megérteni nem lehet. Hogyan jutott el Magyarország addig a nagy politikai küzdelemig, amely aláfestette a 90-es évek egész parlamenti, társadalmi életét, olyan kérdés, amely még ma is foglalkoztatja az embereket. Ujságírói működésem évtizedei alatt magam is részese voltam e harc utóhullámzásainak; hivatásom is sokszor szükségessé tette, hogy foglalkozzam ennek a korszaknak eseményeivel, pártjaival és szereplő embereivel. Ifjúkorom legmaradandóbb emlékei közé tartoznak azok a parlamenti csaták, amelyeknek tanuja voltam, amikor a régi, Sándor-utcai képviselőház karzatáról hallgattam az egyházpolitikai vitát s jelen voltam Szilágyi Dezső, Apponyi Albert gróf, Ugron Gábor és mások soha el nem feledhető beszédeinél. Ez a nagyszerű szónoki torna éppúgy él emlékezetemben, mint a főrendiházi szavazást követő tüntetések képe a Nemzeti Múzeum vasrácsos kerítése előtt. Foglalkozásom és emlékeim adták a gondolatot, hogy egységes képen foglaljam össze az egyházpolitikai harcot, előzményeivel és azzal a fejlődéssel együtt, amely a szabadelvűség sok évtizedes uralma alatt, a nemzeti fellendülés és a szabadságharc korszakától nyílegyenes irányban a végső kifejlődésig, a kötelező polgári házasság körül megvívott döntő küzdelemig vezetett.

Sokszor éreztem hiányát egy olyan könyvnek, amely

az egyházpolitikai harc előzményeit, okait és lefolyását foglalja össze. Vannak kitűnő könyvek, amelyek azonban inkább csak egyes részletekkel, epizódokkal foglalkoznak vagy a történeteket egyes életpályákhoz fűzve ismertetik e sorsdöntő kor nagy harcait és pártküzdelmeit. A legátfogóbbak a Bónitz Ferenc-féle Zichy Nándor-életrajz és Zeller Árpád két óriási kötete. Ez utóbbi a parlamenti anyagot adja laza szerkezetben és olyan megvilágításban, amely már túlhaladott s amelyben elvész a lényeg.

Forrásomul ezeket a könyveket, továbbá a parlamenti naplókat, egykorú röpiratokat és hírlapokat használtam fel, hogy nem nagyterjedelmű, de az egész kérdést felölelő, áttekinthető összefoglalást adjak s felderítsem a multat, e kor szellemét azok előtt, akiket a keresztény Magyarország belső vívódásainak e jellemző korszaka érdekel. Úgy gondoltam, hogy lehetetlen még a ma merőben más problémákkal elfoglalt időkben is behatolni a magyar politikai élet lelkébe, eseményeinek belső világába az egyházpolitikai harc ismerete, annak megértése nélkül. Nem a politikát, hanem az időket, a magyar élet egy jelentős korszakának a mai generációval való megismertetését akartam szolgálni.

Igyekeztem a lényeges dolgokra szorítkozni és megmaradni a minden pártszempontokon felüli objektivitás álláspontján, amennyire világnézeti kérdésekben objektivnek maradni egyáltalán lehetséges. *A szerző.*

BEVEZETÉS.

A **HÁZPOLITIKÁK** ELESEN megkülönböztetjük egymástól az egyházpolitikát és az egyházpolitikai harcot, ezzel két olyan fogalmat tisztázunk, amelyek nem fedik egymást, de amelyeket a közhasználatban gyakran azonos fogalomként írnak vagy mondanak.

Egyházpolitika az a rendszer, amely — főleg az állam-kormányzat terén — az egyház és az állam kölcsönös viszonyát szabályozza és irányítja. Az egyházpolitika az államkormányzás rendszerének integráns része, mert sem az állam, sem az egyház nem lehet közömbös egymás iránt, így szükségképp kell lennie olyan politikai irányelvnek vagy az elvek olyan rendszerének, amely azt a kölcsönösséget szabályozza.

Az egyházpolitikai harc (kulturharc) összeütközés az egyház és az állam kölcsönös viszonyát szabályozó rendszerek és elvek vagy maga az állam és az egyház között.

E könyv célja a magyar egyházpolitikai harc történetét összefoglalni, az események egymásutánjában feltárni az összefüggéseket s megállapítani amaz állomásokat, amelyeken át az egyházpolitikai harc a kirobbanáshoz s végül a döntő mérkőzésen át az egyházpolitikai törvények életbeléptetéséhez s a házassági jog szabályozásához vezetett. Politikáról lesz tehát szó ebben a könyvben, de nem pártpolitikáról. S ha itt-ott nem mellőzhető a kritikai megvilágítás, ebben nem a pártpolitika egyoldalúsága, nem személyek s intézmények iránt való rokon-

szenv vagy ellenszenv vezetett, hanem csupán az a meggyőződés, hogy emberek, pártok, korok, uralkodó közhangulat és közszellem megvilágítása szükséges a történelmi események megértéséhez, jelentőségük és hatásuk ismeretéhez.

Egyházpolitikai harc a szó nyugateurópai értelmében csak egy volt Magyarország történetében. Az Árpádok összeütközései a pápai világhatalommal, az Anjouk, a Jagellók több-kevesebb nézeteltérései vagy hatalmaskodásai az egyházkormányzat terén s a reformáció és ellenreformáció is egyházpolitikai harcok voltak ugyan, de e korszakok megőrizték a katolikus egyház kiváltságait, kimagasló helyzetét, államvallás jellegét s a főkegyúri jogot, amely utóbbit változatlanul örököltük át. Ezek is egyházpolitikai harcok voltak, de nem abban az értelemben, amelyet a XVIII. és XIX. század adott ennek a fogalomnak, amikor azt telítette az egyházellenes elvek és rendszabályok olyan szellemével, amely harci kedvét az államhatalom egyházfölöttiségének, a vallásellenességnek, az állam céljai szerint alárendelt egyház gondolatának forrásaiból merítette. Az egyház és állam kölcsönös viszonya Szent Istvántól korunkig hosszú történelmi fejlődésen ment át s lényegében ez a viszony joggal tekinthető a jogfolytonosság kifejezőjének és hordozójának. Ezek az egyházpolitikai harcok egy-egy befejezett, lezárt korszakot jelentenek s közvetlen hatásuk már nincs és csak történelmi emléket képviselnek.

Egészen más annak az egyházpolitikai harcnak jelentősége, amely a XIX. század végén zajlott le Magyarországon s amelynek a jogot, a történelmi hagyományokat, a hitet, az érzelmeket felzaklató hullámverései még ma is ott fodrozódnak a nemzeti élet nyugtalan tengertükrében. Ez már teljesen magán viseli a modern értelemben vett egyházpolitikai harc jellegét. Eredete ott van a francia nagy forradalomban, a laikus vallásban, abban a mély

konvulzióban, amely a jakobinus lélek salakját és láváját dobta a világfejlődés útjába, hogy megkísérelje állami hatalommal, parlamenti többséggel vallást vagy vallásatlanságot parancsolni a polgárookra s döntő befolyást gyakorolni az egyház működésére. Innen ágazott szét az egyházpolitikai harcok egész sorozata a világ csaknem valamennyi keresztény országába s Magyarországra is.

Ennek a szellemnek hatása alatt az egyházellenes politika két irányban fejlődött. Az egyik a «szabad egyház szabad államban» jelszóval szét akarja választani az egyházat az államtól, a másik már továbbmegy s államérdek címén az egyház külső életviszonyait (*jus circa sacra*), sőt magát a hitet (*jus reformandi*) is szabályozni akarja. Ez utóbbinak hatása alatt állott II. József császár, s ha az egyházpolitikai harc történetét nem az ő korával kezdjük, ezzel nem a josefinista korszak jelentőségét fokozzuk le, csupán eltekintünk attól a (sajnálatos és szomorú) epizódtól, amelyet az ő uralma jelentett s amelynek hatása még korunkban is kétségtelenül érezhető. A tulajdonképeni magyar egyházpolitikai harc 1890-től 1894-ig terjedt. A harcot, amelyről beszélünk, az állam, illetve a parlamenti többség élén Wekerle Sándor miniszterelnök, Szilágyi Dezső igazságügyi és Csáky Albin gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter vívta meg. A parlament, a sajtó, a közvélemény túlnyomó többsége támogatta ezt a kormányt a konzervatív ellenzékkel és az egyház ellenállásával szemben. Az országgyűlés főrendiházában az ellenzék átmenetileg győzött ugyan, de a politikai életnek ebbe a fellegvárába visszavonult és körülzárt egyházpolitikai ellenzék utóbb mégis kisebbségbe szorult. Az utolsó akadályt, I. Ferenc József apostoli király ellenállását — aki hosszabb ideig vonakodott a vallásos meggyőződésével ellenkező, lelkiismeretét kihívó törvényjavaslatokat szentesíteni — a kormány és a szabadelvű

párt kitartó követeléseit elhárították. A király, akit a »legalkotmányosabb« jelzővel ékesített fel a nemzet, végül is alkotmányos kötelességének kívánt eleget tenni, amikor az országgyűlés mindkét háza által megszavazott törvényeket szentesítette.

Ezzel lezárult a magyar parlament egyházpolitikai küzdelmeinek legfontosabb fejezete, amelyeknek vonala az 1847—48-as pozsonyi törvényhozástól a kiegyezést követő idők parlamentjén át nyílegyenes vonalban vezetett az egyházpolitikai törvényeknek a Corpus Juris-ba való iktatásáig. Ezt az időszakot nevezzük az egyházpolitikai harcok korának. Ott kezdődött a magyar alkotmányos élet újraébredésénél annak a nemzedéknek a lelkében, amely a jozefinizmustól vette át az egyházellenes szellemben a legrombolóbb lelki örökséget.

Mélységes tévedés volt, amikor kurta látókörrel vagy az események közvetlen hatása alatt kialakult harcok hangulatban sokan úgy ítélték meg a kirobbant harcot, mintha az egyházpolitikai törvények spontán keletkeztek volna akár abból a politikai célkitűzésből, hogy a szabadelvű párt a Tisza Kálmán 15 éves miniszterelnöksége alatt elkopott szabadelvű jelszót kifényesítse s a tartalom nélkül való, önmagát kiélt rendszert új életre galvanizálja, akár abból az okból, hogy egy céltudatos szabadkőműves szervezet elérkezettnek látta az időt, beledobni a gondolatot a közvéleménybe. Ez a megítélés felületes és az események történelmi háttérét figyelmen kívül hagyó beállítása. Való igaz, hogy ezek a motivumok is közrejátszottak annak a harcnak elkeseredésig való fűtésében, amely az egyházpolitikai javaslatokat a parlament többségének, a szabadelvű pártnak létfeltételévé tette, amellyel a rendszer áll vagy bukik. Mégis azt a beállítást, mintha az egyházpolitikai javaslatok a kormány egy felvetett ötletének vagy pusztán a szabadkőművesek összeesküvésszerű hirtelen határozatának termékei lettek

volna, alaptalannak kell mondanunk. Mindezek a jelenségek csak kísérő tünetei voltak a küzdelemnek.

A szabadelvű párt, amely 1875-től, vagyis a fúzió idejétől Tisza Kálmán bukásáig, 1889-ig vitathatatlan fölényrel tartotta kezében az ország ügyeinek irányítását, valóban kopott presztizzsel vitte tovább Szapáry Gyula gróf miniszterelnök kormánya mögé csoportosulva az 1888-ki véderővitában próbára tett erőivel a kormányzás felelősségét. Bizonyára kapóra jött a pártnak az elkeresztelési vitában kirobbant hangulat, amelyet a maga javára kihasználni iparkodott. A szabadkőművesség és az ennek befolyása alatt álló sajtó is teljes gőzzel fűtötte a szenvedélyeket, hogy a kormányt és a többséget a legszélsőbb irányba és a legtúlzóbb javaslatok betérjesztésére kényszerítse. Mindez azonban a közvélemény megérlelése, a kellő pszichológiai előkészítés, az évtizedes fejlődés iránya és a multban elkövetett mulasztások nélkül nem történhetett volna meg.

El sem lett volna képzelhető az egyházpolitikai javaslatok parlamenti keresztülvitele, ha a XIX. századvég erős keresztény öntudatot, politikai és gazdasági erőben töretlen egyházi befolyást hozott volna át az elmúlt évtizedekből s ha egyes problémák már korábban megnyugtató megoldáshoz jutottak volna.

A valóság az,⁸ hogy a kulturharc minden előfeltétele megvolt. Az egyházpolitikai harc a dolgok logikájából folyó, évtizedek óta előkészített és megérlelt helyzet terméke volt. Semmit sem von le ez a megállapítás a Wekerle, Szilágyi, Csáky együttes történelmi felelősségéből, akik nem azért felelősek, mintha ötletszerűen, előre feltett szándékkal rántották volna bele pártjukat s az országot keserű harcokba és a ma már kétségtelenül megállapítható káros következményű intézkedésekbe, hanem azért, mert ezt a kirobbanást maguk is akarták; ellenállás nélkül tűrték a dolgok szélsőségekbe való eltolását, a kínálkozó

jobb megoldásokat, kompromisszumokat elutasították s végül is javaslataikat a keresztény vallás sérelmével keresztül erőszakolták.

Nem szabad felednünk, hogy a kilencvenes években már az értelmiségnek az a generációja vette át Magyarországon a döntő szót, amelyet az 1850-től a 80-as évekig terjedő időszak nevelt fel. Ez a nemzedék a romantikus liberalizmus, a sovén nemzeti ideológia, a materialista darvinisztikus természettudomány bélyegét magán viselő nevelés hatása alatt világnézetében egyházellenes, legjobb esetben a «türelem» jelszavát hirdető közömbös volt. A közhangulatot, a közvéleményt pedig majdnem kizárólag az intelligencia állásfoglalása jelentette. Ebben a korban még hiányoztak az újabb idők politikai életének azok a hatóelemei, melyek a sajtó és a választások csatornáin át napfényre hozták volna akár a szélesebb vallásos néprétegek akaratát, akár az elszigetelten, politikai és sajtóbefolyás nélkül álló egyházi körök és főrendek véleményét és álláspontját. Az intelligencia, a vármegyei és a fejlődő városi élet középosztálya, hivatalokban összeverődve, a lába alól kisiklott és nagyrésztben már elveszített földtulajdonának keserű tudatával, felfelé iparkodó elemeinek légszomjával, felületes tudásával, a fin de siècle hitetlenségével s materialista világszemléletével egyetemben ellenséges érzülettel, legjobb esetben is közömbösen állt szemben az egyházzal, amelyet a 48-as időket követő korszak lassankint reménytelen defenzívába és bizonyos dekoratív szerepre szorított. De ellenségesen állt szemben a nagy földbirtokos arisztokráciával is, amelyet a maradi konzervativizmus minden nemzeti haladást gátló kerékkötőjének tartott.

Ez az idő már készen hozta magával a kiegyezés utáni korszak liberális gazdasági rendszerén felépült szervezeteket, a nagybankok, a nagyvállalatok, a kereskedelmi és ipari élet döntő gazdasági befolyást jelentő intézmé-

nyeit s vele az elégedetlen zsidóság roppant anyagi erejét. Erre az erőre felépített sajtó majdnem kizárólagosan szemben állt az egyházzal, a vallásos nép és a független felső társadalmi réteg konzervativizmusával. A zsidóság és a zsidó elemektől szaturált szabadkőművesség ezekben látta a maga liberális szabadversenyének, korlátlan érvényesülésének és lehetőségeinek akadályait.

Az egyházpolitikai törvények napirendrehozatalára azonban még ezek a motivumok sem lettek volna elég erősek, ha nem játszott volna közre a legsúlyosabb ok, az ország vegyes vallási jellege és igen fontos adminisztratív kérdések rendezetlensége. Az Erdélyben még érvényben levő osztrák polgári törvénykönyv és az ott évszázadok óta gyakorlatban levő vegyesházassági törvények és szokások, az ország bizonyos részeiben, főként a Felvidéken a zsidók, a Tiszántúlon a protestánsok vidékein tapasztalható anyakönyvi hibák, mulasztások, szándékos renitenciák, a gyermekek vallási hovatartozásának erőszakkal felidézett vitái a protestánsok körében — akik a legellentétesebb álláspontokat vitatták — mindezek együtt és különvéve már magukban hordozták az elkövetkezendő összeütközések csiráit. Az egyház megszűnt államegyház lenni, de az állam elmulasztotta az egyenlőség és viszonyosság elvét, amelyet az 1848. évi XX. törvénycikk kimondott, az állami élet megszervezésében olyképp levonni, hogy a surlódások lehetőségét még idejében kizárja. Sőt maga az állam okozta sokszor a surlódásokat azzal, hogy a vegyesházasságok, a válások, a gyermekek vallása, a zsidó-keresztény házasságok, az anyakönyvvizetés tekintetében felmerült vitákba hatalmi szóval avatkozott bele s ezzel a kérdések összekuszálásában és összebogozásában közrejátszott. Elmulasztotta az állam mindjárt a kiegyezés után az egyházak és felekezetek sérelme nélkül az általános katonai kötelezettség, a kvalifikációs tanügyi kérdések körül keletkezett anya-

könyvi igényeit olyképp rendezni, hogy azt a tradicionális egyházi anyakönyvvizetés keretein belül elégítse ki.

A magyar Szent Korona országainak területe tulajdonképp 1867-től fogva épült ki modern értelemben vett jogállammá. Az ország adminisztrációs építése minduntalan felvetett olyan problémákat a házassági jog, az anyakönyvi jog, a vallási jog körül, amelyek azért váltak sokszor kínos és az ország belső békéjét fenyegető problémává, mert a jogrendszer lecsúszott a katolikus vallás mint államvallás szilárd talajáról, de viszont rendezetlenül hagyott minden abból folyó problémát, azokat elodázta és az útból félretette. Minél tovább tartott ez az állapot és minél inkább átgyúrta a közvéleményt az egyre agresszívebb liberális életszemlélet ereje, annál inkább növekedett ezeknek a korábban könnyen megoldható problémáknak robbanó természete.

Ebben az atmoszférában született és zajlott le az egyházpolitikai harc. Tehát nem mint spontán kormányprogram végrehajtása, hanem mint elmérgesített kérdés, amelynek gyökere a messiás multba nyúlik vissza. Csak egy szikrának kellett kipattannia, hogy felgyúljon a tűz és lángralobbanjon az ország egész közélete. A szikra, amely a tüzet okozta, az elkeresztelési kérdés volt. Abban a pillanatban, mihelyt ez a kérdés végzetesen bevilágított a kiaszott magyar politikai és pártélet sivár és meddő életébe, már lángra is kapott a tűz. Mint az összekapcsolt láncszemek következték a problémák egymásután. Az elkeresztelési kérdés felvetette a vegyesházasságok kérdését. Ebből folyt a házassági jog rendezésének jelszava s ezt az anyakönyvek és a gyermekek vallásának törvényes rendezését hangoztató jelszó követte. Ámde megállás már itt sem lehetett. Ha már rendezi az állam a házassági jogot és belenyúl olyan kérdésekbe, amelyek mindaddig az egyházi illetékesség területébe tartoztak, miért ne rendezné a válások, a felekezetekből való ki- és

belépések, sőt a felekezetenkívüliség kérdését is? A liberális észjárás logikája rávitte az államot arra a gondolatra, hogy beleavatkozhatik az egyház dogmatikus szuverenitásának területébe, de akkor — ha erre joga van — beleavatkozhatik mindenbe. Abba is, hogy ki tekintendő az egyház tagjának és ki nem? S ha már ennyi súlyos kérdésen kell átgázolnia, miért ne lehetne rendezni a zsidó-keresztény házasságot, miért ne lehetne a zsidók emancipációját kiegészíteni a zsidó vallás recepciójával, az állampolgári egyenlősítést a vallási egyenlősítéssel?

A jelszó az volt, hogy lehet! Csak azért lehetett ez a jelszó, mert négy évtized nevelése és fejlődése erre készítette elő, erre preparálta a lelkeket.

Ez mutatja az egyházpolitikai harc eredetét, előkészítését, az egyházi álláspont küzdelmének már eleve reménytelenné ítéltetését s végül azt a fölényes túlsúlyt, amelyet a liberalizmus elért. De ez mutatja egyszersmind a tényekre való rádöbbenés mélységét is, ami magával hozta a katolikus renaissanceot, a hitéleti fellendülés mellett a közéletben való érvényesülés ellenállhatatlan fejlődését.

E korszak egyházpolitikai ellenzékének s Zichy Nándor grófnak érdemét, a reménytelen küzdelem végigharcolása és a katolikus renaissancehoz vezető tevékenységének eredménye mutatja meg.

I. FEJEZET.

(Az 1847—48-as pozsonyi országgyűlés egyházpolitikai problémái. — Az 1848: XX. t.-c. és a püspöki kar petíciója és javaslata. — Az esztergomi püspöki konferencia az abszolutizmus alatt. — Az 1855. évi konkordátum.)

*

A jozefinista korszakot követő idők — telítve a nemzeti megújhódásért vívott belső küzdelmek gyujtóanyagával — meglehetősen készületlenül találták azt az országgyűlést, amely 1847-ben ült össze, hogy döntő fordulathoz segítse a magyar nemzet sorsát. Eszmék, gondolatok, célkitűzések kavargtak a pozsonyi országgyűlés atmoszférájában anélkül, hogy azok megvalósításának formájával, módszerével s következményeivel a követek nagy többsége tisztában lett volna. Ez és részben a rendelkezésre álló idő csekélysege, a politikai helyzet és a közhangulat sürgető volta diktálta a hevenyészett indítványokat, javaslatokat és határozatokat, amelyekből csak nehezen alakult ki az országgyűlés történelmi szerepének képe.

Egyes kérdések már az 1844-iki országgyűlést is élénken foglalkoztatták. (1844: III. t.-c. a vallásfelekezetekről.) Az 1847—48-iki pozsonyi országgyűlés követi utasításai pedig egész sorát vetették fel a vallásügyi kérdéseknek. Az egyenlősítésre való törekvés csendül ki az utasításokból s ezek főként azért jellegzetesek, mert olyan kérdéseket érintenek, amelyek még hosszú évtizedekig szerepelnek a politikai élet frazeológiájában. Így Pest,

Békés, Zemplén, Heves vármegyék utasítása az egyenlőség és viszonyosság elvének szem előtt tartásáról; több vármegye az egyenlőségnek a görög nemegyesültekre s az unitáriusokra való kiterjesztéséről szolt. Borsod, Trencsén, Máramaros a zsidók egyenlősítése mellett adott utasítást: «ha vallásukban az álladalom ellen tanok nem foglaltatnak, amiről hiteles adatok szerzendők». Bihar feltétel nélkül követelte az egyenlősítést, Pest város elhalasztani kívánta akkorra, amikor arra a zsidók érdemei lesznek. Veszprém vármegye törvényes kikötéseket kívánt a katolikus papoknak más vallásra való átmenetele tekintetében, Arad megye teljes viszonyosságot akart a vegyesházasságok terén minden bevett vallásra nézve.

A vallásügyi kérdésekben a vegyesházasságok ügye és a zsidó emancipáció ügye volt a domináló jellegű. Ebben a korban tehát már olyan kérdések mutatkoztak, amelyeknek rendezése kívánatos és szükséges volt, elodázásuk inkább ártott, mint használt. A korszak azonban a hasonló problémák megoldására messzebbfekvő nagy politikai és közjogi harcok miatt nem volt erre alkalmas. A 47—48-as pozsonyi országgyűlés mégis foglalkozott alapvető egyházpolitikai kérdésekkel. Ámde a törvényhozás helyzete gyors tempót diktált s ezért inkább elvi megállapításokkal s ezek alaptörvényszerű becikkelyezésével, mintsem részletekre is kiterjedő s a kérdések minden vonatkozását felölelő módszerrel dolgozott.

A főrendek a KK és RR-hez utasították vissza a bevett vallásokra, a zsidók honosítására és bevándorlására vonatkozó indítványokat, amelyek azonban napirinden maradtak a kerületi üléseken, ahol a zsidók választóképeségét, letelepedési ügyét, emancipációját vitatták a «városi törvényjavaslattal» kapcsolatban. Azután ugyancsak kerületi üléseken tárgyalták a papi tizedről való lemondást az úrbériséggel összefüggésben.

A főrendek és a KK és RR üzenetváltásaiból végül felirati határozat született, amely a felség szankcióját kérte.

Mindeddig — noha a pártokat mély elvi és világnézeti ellentétek választották el — egyházpolitikai kérdésekben szenvedelmesebb, súlyosabb összeütközések nem voltak sem az országgyűlésen, sem azon kívül. A figyelmet a nagy nemzeti problémák, köztük az úrbériség, a jobbágyfelszabadítás, a szabadságjogok sorsdöntő kérdései foglalták le. A dolgok mélyén azonban ott rejtőzött az egyház nagy érdekeinek sorsa is. A sajtó már foglalkozott az egyházi vagyron, a felekezeti egyenlőség kérdésével. Minden azon dőlt el, mi lesz a nagy nemzeti ügygel s milyen irányt vesznek azok az események, amelyek a nemzet életét a döntés felé sodorják. Az egyház nem kötötte sorsát sem az ellenzék, sem a bécsi politika szekeréhez.

Az 1848 március 23-án lefolyt vitában, a felelős minisztérium alakításáról szóló törvénnyel kapcsolatban nagy probléma merült fel, a *királyi kegyúri jog*. A 6. § kimondotta, hogy az egyházi ügyekben a király a végrehajtó hatalmat a minisztérium által fogja gyakorolni.

Lonovics csanádi püspök védelmezte erősen azt az álláspontot, hogy püspökséget állítani, kinevezni, beneficiumokat adni az apostoli királyt megillető jog, amelyet őfelségének kíván fenntartani. Ugyanezt hangoztatta *Ocskai* kassai, *Rudnyánszky* besztercebányai püspök s végül *Batthyány* Lajos gróf miniszterelnök is úgy értelmezte a 6. §-t, hogy őfelségének a miniszter előterjesztést tesz, de tisztán a király felségjoga, hogy azt elfogadja-e vagy sem.

Azután a vallási egyenjogúság kérdése került szóba a kerületi ülésen, ahol *Kossuth* Lajos tett indítványt. Elfogadták «*A vallás dolgában*» című törvényt, amelynek 1. §-a az unitárius vallást bevett vallásnak nyilváníttja, 2. §-a a törvényesen bevett minden vallásfelekezetre

nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapít meg. A 3. § kimondja, hogy a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei közállammi költségek által fedeztessenek. A 4. § a bevett vallásfelekezetek iskoláiba való járhatást valláskülönbség nélkül mindenkinek megengedi. Az 5. § a bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábori lelkészekkel való ellátását mondja ki.

Ezt a törvényt a pótlékjavaslattal együtt, amely a görög nemegyesült és a görög egyesült vallásokra való áttérést szabályozta, hosszabb vita után fogadta el az országgyűlés és a király 1848 április hó 8-án szentesítette. Ez a törvény lényegesen kihatott a magyar katolikus egyház és általában az egész keresztény magyar világ életére, indítóoka lett számos politikai küzdelemnek, sok ellentétnek, vitának. A törvény paragrafusai még napjainkban is szakadatlanul új és új küzdelmek forrásaiként szerepelnek.

Miután az 1848. évi országgyűlésen jelenvolt püspökök észrevették, hogy az új felelős kormány életbeléptetésével a katolikus egyház viszonya az állammal szemben megváltozott, tanácskozásokat tartottak és abban állapodtak meg, hogy a szükséges intézkedések tekintetében kívánataikat feliratban terjesztik a király elé. A feliratot küldöttség vitte Bécsbe, és pedig amikor a felelős miniszteri kormányrendszerről szóló országgyűlésileg elfogadott törvényjavaslatot is szentesítés elé terjesztették. A püspökök úgy vélték, hogy a felíratra választ kapnak egyidejűleg a törvényjavaslatra adott leiratban. Ez a leirat meg is érkezett, azonban a püspöki kar aggodalommal látta, hogy a katolikus álláspontot nem mindenben elégíti ki. Ezért kívánságaikat petícióba foglalták, amelyet több világi katolikus férfiúval együttesen tartott tanácskozás alapján fogalmaztak meg. Kifejtette a petíció, hogy a katolikus egyháznak a polgári hatalom

irányában való viszonya a szabadság és függetlenség alapján éppúgy a törvény által szabályoztassék minden ellenkező szokás és rendelet megszüntetésével, mint ahogy az a protestánsokra nézve kimondatott. A petíció a következő törvényjavaslattervezetet foglalta magában :

A törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül megállapított egyenlőség és viszonyosság alapján a katolikus Egyház szabadságát a törvényen túl korlátozó kormányrendeletek megszűnnek; zsinatok s egyházi gyülekezetek szabadon tarthatók; saját iskolák alapítása, célszerű rendezése, gondozása tekintetében az Egyház szabadon intézkedhetik.; iskolai és más alapítványokat — kivéve a m. k. egyetemet — csupán egyházi és világi katolikusokból álló bizottmány által ön maga függetlenül kezelheti.

A törvényjavaslat, amely ezt kimondja, magában foglalja a katolikus autonómia gondolatát is. A kerületi gyűlések tárgyalták a törvényjavaslatot, illetve a katolikusok petícióját, amely azonban törvénné nem változhatott.

Az 1848. évi pozsonyi országgyűlés foglalkozott még azután a zsidó emancipáció kérdésével, a papi párbér, az egyházi személyek s azok vagyona ügyével, szerzetesrendek kérdésével, de törvénybeiktatásra a szabadságharc nagy eseményei miatt ezeknél sem kerülhetett sor.

A szabadságharcot követő abszolutizmus ideje alatt és a provizórium korában rendeletek és nem törvények foglalkoztak egyházpolitikai kérdésekkel. A rendeletek jelentősége a maguk korában nagy volt, de lényegükben az alkotmány helyreállítása után jelentőségüket elvesztették. De meg kell említenünk e korból az *esztergomi püspöki konferenciát*, amely a megkötendő *konkordátum* ügyével foglalkozott és emlékiratot is terjesztett őfelsége elé.

Az egyezményt, amelyet *I. Ferenc József* ausztriai

császár és IX. Pius pápa őszentsége kötött, 1855 augusztus 18-án írták alá.

A *konkordátum* XXXVI cikkben szabályozza az Egyház és állam viszonyát, az Egyház szabadságát, igazgatását, a javadalmi kérdéseket, az oktatás szabadságát, az érsekek és püspökök hatalmának szabad gyakorlatát, a kegyúri jogot, az egyház közbiztonságát, a püspöki papneveldek fenntartását, új egyházmegyék állítását, az egyházi vagyonok kezelésének kérdését, az egyházi javak igazgatását, szerzetesi személyek jogait, az egyházi tized megszüntetését, szóval mindazokat az akkor aktuális kérdéseket, amelyek annak a kornak közvéleményét az egyházpolitikai téren foglalkoztatták. A későbbi eseményekre azonban sem a konkordátumnak, sem pedig a kormányhatósági intézkedéseknek különösebb kihatása nem volt.

II. FEJEZET.

(Egyházpolitikai viták a kiegyezés korszakában. — A zsidók egyenjogúsítása. — A romantikus liberalizmus és Tisza Kálmán liberalizmusa. — Harcok a keresztény vallásfelekezetek viszonyossága körül. — Eötvös József báró javaslata. — Haynald érsek és Simor bíboros a törvényhozási vitában. — Irányi forradalmi javaslata. — Az interkaláris jövedelmek vitája. — Zichy Nándor gróf első parlamenti fellépése az Egyház érdekében.)

*

Amikor a király összehívta az 1865/66. országgyűlést, amely előkészítendő volt a közjogi kiegyezést Magyarország és Ausztria között, egyszerre feléledtek mindazok a problémák, amelyek 1847/48-ban a magyar országgyűlést foglalkoztatták. Mindjárt 1866 február 23-án tartott képviselőházi ülésen a felirati javaslat részletes tárgyalása alkalmával indítványt nyújtott be *Manojlovics* Emil a zsidók emancipációja tárgyában. Azonban ezt *Deák* Ferenc kérésére visszavonta.

A főrendiház ugyanez év december 28-án tartott ülésén tárgyalta a képviselőház válaszfeliratát. Ebben hangsúlyozta a képviselőház, hogy az 1848. évi törvények fenntartandók. A főrendek vitája az 1848: XX. t.-c.-ről azonban csak múló incidens maradt ugyan, de a törvényhozás termén kívül, különösen a lapokban megkezdődött az egyházjogi kérdések «szabadelvű szellemben» való rendezésének propagandája.

A *Pesti Napló* az állam és Egyház szétválasztásának

radikális álláspontja mellett tört lándzsát s jellemző erre a korszakra, hogy sajtóban, röpiratokban, választási beszédekben a katolikus vallásról, mint államvallásról beszéltek, noha az egyház államvallás jellege már megszűnt. Az «államvallás» mint egyházellenes propaganda jelszó szerepelt a szabadelvű irány fegyvertárában.

Alighogy a válaszfelirati vita bevégeződött, már 1866 március 20-án indítványt tett *Deák Ferenc vallásügyi bizottság* kiküldetése iránt. Deáknak ez az indítványa mutatta, hogy a rendezetlen kérdések egyre égetőbben jelentkeznek és megoldást követelnek.

A kiküldendő bizottság célja az lett volna, hogy javaslatokat dolgozzon ki vallási és közoktatási kérdésekben, továbbá az országgyűléshez felterjesztett kérvények ügyében, valamint azoknak az aktuális eseményeknek rendezése tekintetében, amelyek akkor mint «vallási sérelmek» a protestánsok részéről jelentkeztek. A vallásügyre vonatkozó kérvények és indítványok megszámlálhatatlan sokasága érkezett be a képviselőházhoz, amelyek között voltak komolyak, voltak groteszk eszméket tartalmazók is, de amelyeket az országgyűlésnek alkotmányos szempontból figyelmen kívül hagyni nem lehetett.

A szélsőbaloldali ellenzék, így különösen *Tisza Kálmán* interpellációkkal zaklatta a kormányt. *Tisza* 1866 március 26-án terjesztett elő interpellációt a vallási viszonyosság kérdésében, *Bernáth Zsigmond* június 7-én a zsidók és a konkordátum ügyében, *Deák Ferenc* 1867 június 26-án ugyancsak a zsidó emancipáció kérdésében. Az 1866/67-iki politikai élet szellemét teljesen a szélső liberalizmus világszemlélete hatotta át. Nem lehet csodálkoznunk, hogy e korszak nemzedéke elkerülhetetlennek tartotta dokumentálni a törvényhozás többségének szabadelvűségét s hogy ezt mindenekelőtt és elsősorban a *zsidó emancipáció* napirenden tartásában fejezte ki.

1867 november 25-én terjesztette be *Andrássy Gyula*

gróf miniszterelnök a *zsidók egyenjogúsításáról* szóló törvényjavaslatot. Ezzel megindult a liberális egyházpolitikai iránynak az a lavinája, amely 1894-ben az egyházpolitikai harcban bontakozott ki.

A zsidó emancipáció törvényjavaslata természetesen felvetette logikai összefüggéseinél fogva a vallási kérdések egyéb problémáit is, úgy hogy a különböző bizottságokban csaknem napirenden voltak a vallásszabadságról, az 1848. évi XX. törvénycikkről, a vegyesházasságokról szóló viták és interpellációk.

Amikor az országgyűlés elé került a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslat, szóba került az *egyházi bíróságok* kérdése a válások ügyében és már a *polgári házasság* gondolata is felvetődött. A széles mederben folyó vitában pro és kontra a legszenvedélyesebb argumentációk álltak egymással szemben. Ekkor még sikerült visszaverni a polgári házasság megvalósításának követelését. A szavazásnál *nemmel* szavazott 147, *igennel* szavazott 67 képviselő; elvetették szavazattöbbséggel a jogügyi bizottság véleményét és elfogadták a központi bizottság álláspontját, amely szerint «az egyházi bíróságok sorsa egyelőre ne döntessék el».

A főrendiház 1868 november 12-én kezdette tárgyalni a polgári perrendtartásról szóló javaslatot, amikor az egyházi álláspont vezérszónoka Haynald Lajos érsek volt. A főrendiház több tekintetben módosította a polgári törvénykezés rendtartásáról szóló javaslatot, kimondván, hogy «a római, latin és görög szertartású katolikusok, úgyszintén a keleti egyházi, valamint a mindkét felekezetű evangélikusok és unitáriusok jelenleg fennálló egyházi törvényszékei illetősége alá tartozik» a házassági jog. A módosításokat a képviselőház elfogadta.

A *bevert keresztény vallásfelekezetek viszonyossága* is napirendre került, mert az 1848. évi XX. törvénycikk csak elvi kijelentéseket tartalmazott. Eötvös József báró vallás-

és közoktatásügyi miniszter szükségesnek tartotta a törvényjavaslatot bővíteni, illetve kiegészíteni.

Törvényjavaslatot terjesztett be, amelynek első fejezete az áttéréőről vagy hitvallás változásáról, második fejezete a vegyesházasságokról, harmadik fejezete az ünnepekről és a rendezett egyházközségeken kívül élő egyháztageok felőli gondoskodásról, a temetőkről és községi segélyezésről szólt. Ezt a javaslatot a központi bizottság lényegesen módosította. A törvényjavaslat általános tárgyalása 1868 november 30-án kezdődött, amelynek folyamán dönteni kellett arról, hogy a Ház az eredeti javaslatot fogadja-e el, vagy pedig a bizottságok által előterjesztett módosításokat. A többség a bizottság által előterjesztett határozati javaslatot fogadta el, ennek következtében felhívta a ház a minisztériumot, hogy a legközelebbi országgyűlés elé javaslatot terjesszen, mely a *vallásfelekezetek általános egyenjogusítását* megállapítja.

A kiegyezés korszakára jellemző a szabadelvűségnek az a felfogása, amely a Deák-pártban és a Tisza-féle bal-középpárton érvényesülést keresett. Maga Deák Ferenc, Andrássy Gyula gróf és Eötvös József báró szabadelvűek voltak ennek a politikai, helyesebben világnézeti irány-
nak abban a nemesebb értelmében, amely a liberalizmusban nem a társadalom és az állam radikális átváltoztatásának eszközt, hanem magasabb kulturhaladás irányvonalát látta. Ezek a férfiak örökölték a XIX. század negyvenes éveinek *romantikus liberalizmusát*. A szabadelvű haladásban a szabadságot és nem a szabadsággal való visszaélést látták. Ezek tisztában voltak azzal, hogy a szabadság tágabb körű fogalom, mint a szabadelvűség, látóköruket nem korlátozták el olyan felekezeti szempontok, amelyek a Tisza Kálmán által képviselt, kifejezetten protestáns liberalizmust jellemezték. A nemzet közjogi szabadságának fejlődését látták a szabadelvűségben és nem egy szűkebbkörű osztály- vagy felekezeti

uralom érvényesülésének lehetőségeit. Maga *Eötvös* József báró, aki mint vallás- és közoktatásügyi miniszter leginkább volt exponálva a vallásügyi kérdések tárgyalásában, hithű katolikus volt s a hívő embert ismerjük *Deák* Ferencben is.

Azok a kérdések, amelyek a Deák-párt uralma idején az egyházpolitikával vonatkozásban és a politikai élet előterében álltak, örökségei voltak az 1847/48-iki törvényhozásnak. Akkor csak alapelveket fektettek le, a kérdéseket nem volt idő megoldani, annál kevésbé elvinni a végső konzekvenciákig. Jelentkeztek tehát a problémák, mint állandó izgató kérdések vagy a felszín alatt lappangó olyan politikai törekvések, amelyek megoldást követelnek s amelyek elől a közfelfogás szerint kitérni már nem lehetett. Maga az állam már a teljes vallásfölöttiség álláspontjára kezdett helyezkedni és igen sokszor a bírónak és a döntő faktornak szerepét követelte. Már pedig nagyon nehéz dolog volt bírónak lenni egy vegyes nemzeti-ségű, vegyes nyelvű és vegyes vallású országban, ahol ezek a kérdések nagyon mélyenfekvő érzelmi szempontokat, tömegeket nyugtalanító érzéseket, történelmi fejlődés talajában gyökerező törekvéseket suoltak s ahol szinte az államkormányzás művészetének maximumára volt szükség, hogy az állam megőrizhesse legalább az elfogulatlanság és pártfölöttiség látszatát. A közvélemény határozottan a radikálisabb megoldásoknak kedvezett. Deákban, Andrássyban és Eötvösben azonban még volt annyi erő, hogy azokat a szélső irányzatokat, amelyeket a *Tisza* Kálmán vezérlete alatt csoportosuló 48-as függetlenségi pártok képviseltek, még el tudja hátrítani részben azzal, hogy különösen a főrendekben segítséget keresett és talált a konzervatív gondolat érvényesítésének, részben azzal, hogy e problémák elől kitérni, a nehézségeket megkerülni igyekezett. A dolgok logikája hozza magával, hogy mindazok a törvényjavaslatok és

rendeletek, amelyek a Deák-párt korszakához fűződnek, csak félmegoldások lehettek. Pillanatnyilag átsegítették ezek a politikai küzdelmek áramlásainak scylláin és charybdisen, de viszont a meg nem oldott problémák az elkövetkezendő évtizedek számára hagytak hátra egyre inkább elmérgesedő kérdéseket.

Nem lehet csodálkoznunk azon, hogy a Deák-párt nem tudott és talán nem is mert elhatározó lépéseket tenni például a vegyesházasságok kérdésében. Nem szabad felednünk, hogy ebben a korszakban még világnézeti kérdések is szorosan össze voltak forrva az ország közjogi harcainak küzdelmeivel. A katolikus egyház s annak legkiemelkedőbb exponensei, maga a püspöki kar is, csak odáig akarta feszíteni a húrt, amíg még fenntarthatja azt a közjogi rendet, amely a 67-iki kiegyezéshez fűződött. Mindenekfölött álló szempontnak tekintették, hogy a kiegyezést nemcsak bántani, de azt súlyosabb harcok provokálásával kockáztatni sem szabad. A kompromisszumok útjára voltak utalva, minduntalan engedményeket kellett tenni azoknak a pártoknak, amelyek a világnézeti kérdéseket művésziessen keverték össze a szabadságharc hagyományait képviselő jelszavakkal. Ezek a kompromisszumok egyrészt kizárták a katolikus álláspont maradéktalan érvényesülését, másrészt arra a lejtőre vitték az ország kormányzását, amelyen egyre több és több engedményt kellett tenniök a szélsőséges irányok képviselőinek. A függetlenségi és 48-as politika, amely túlnyomó részben tagadhatatlanul az ország protestáns vidékeinek közvéleményére támaszkodott, sietett kihasználni ezt a helyzeti előnyét és érvényesíteni mindenütt, ahol azt csak tudta a maga politikai ideológiája számára. Azt sem szabad felednünk, hogy az ellenzék élén *Tisza Kálmán* állott, akiről később miniszterelnökségének tizenöt esztendeje bizonyította be, hogy korának egyik legügyesebb taktikusa, legcéltudatosabb politikai

pártvezére s a liberalizmus egyik legkíméletlenebbül előretörő harcosa volt. Ebben az atmoszférában kellett Eötvös József bárónak megoldást keresnie, hogy valamikép a legégetőbbben jelentkező vallási ellentéteket nyugvópontra vigye.

1868 szeptember 19-én terjesztette be Eötvös báró törvényjavaslatát *a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonzossága tárgyában*. Amint fentebb látjuk, 1848. évi XX. törvénycikk csak úgynevezett kerettörvény volt. Csak alapelveket mondott ki, amelyekbe mindent bele lehetett magyarázni. Elkerülhetetlennek látszott, hogy ezt a keretet kitöltsék. Konkrét és precíz meghatározást adjanak a keresztény vallásfelekezetek viszonzásáról s mindazokról a problémákról, amelyek ezzel összefüggésben állanak. Eötvös törvényjavaslata nem volt radikális, de már azon a lejtőn mozgott, amelyen alig van megállás. Intézkedései magukon viselik a felekezetenkívüliséget, gyakran pedig a protestantizmus által hangoztatott sérelmeket szem előtt tartó egyoldalúság bélyegét. A törvény célját a bevezetés azzal okolja meg, hogy az 1844: III. törvénycikk és az 1848: XX. t.-c. a vallásfelekezetek viszonzosságát illetőleg kibővítésre és módosításra szorul.

Az *első fejezet az áttérésről* vagy a hitvallás változtatásáról úgy intézkedik, hogy «a törvény által előszabott feltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hifelekezet kebelébe, illetőleg más vallásra áttérni». Ez az intézkedés már elkanyarodást jelent a radikális liberalizmus felé.

A *második fejezet*, amely a *vegyesházasságokról* szól s amely a legtöbb vitára adott alkalmat, katolikus szempontból tarthatatlan intézkedéseket foglal magában. Így abban is, amikor kimondja, hogy «a vegyesházasságok bármely fél papja előtt törvényesen köthetők», s a szülők szabad rendelkezését korlátozni a gyermek vallásos neve-

lése tekintetében sem a világi hatóságoknak, sem az egyházaknak nem szabad.

A harmadik fejezet az ünnepekről és rendezett egyház-községeken kívül élő egyháztagok felőli gondoskodásról, a temetőkről és községi segélyezésről szól.

Csakhamar tárgyalni kezdték a javaslatot az osztályok, amelyekhez azt a Ház utasította s a központi bizottság lényegesebb módosításokat is tett a törvényjavaslatnak különösen azon a szakaszán, amely szerint a vegyesházasságban levő házastársakat gyermekeik vallásos nevelése tekintetében szabad rendelkezési jog illeti meg. Egyben intézkedést kívánt a bizottság a tekintetben, hogy a megelőzőleg kötött vegyesházasságokból született vagy születendő gyermekek vallásáról is történjék törvényes gondoskodás. A bizottság tekintettel arra, hogy a javaslat 17. §-a szerint a hetedik évet még be nem töltött gyermekek nemük szerint követik az áttértet, törvényjavaslatot dolgozott ki, amelyet elfogadásra ajánlott. Ez a törvényjavaslat nyomon követi Eötvös báró javaslatát és 24 §-ban intézkedik a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról.

Csengery Imre előadó javaslatára a Ház a központi bizottság által előterjesztett javaslatot elfogadta és egyzersmind határozati javaslatot is fogadott el arról, hogy a miniszterium a legközelebbi országgyűlés elé javaslatot terjesszen, mely a vallásfelekezetek általános egyenjogúsítását állapítja meg. Nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy a bizottság által kidolgozott törvényjavaslat 12. szakasza — amely szerint a vegyesházasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjuk, a leányok anyjuk vallását követik s a törvénytellen ellenkező bármely szerződés-terítvény vagy rendelkezés érvénytelen és jogerővel nem bír — erdélyi hatás alatt készült s később még jelentékeny szerepet játszott az úgynevezett elkeresztelési vitában, ahogy arra alább utalni fogunk.

1868 november 30-án indult meg a képviselőházi vita, amelyben résztvett *Tisza Kálmán*, aki maga is módosításokat ajánlott többnyire az áttérések könnyítése céljából. Álláspontja kifejezetten a protestáns érdekeket domborította ki. *Tisza Kálmán*, *Simonyi Ernő*, *Szász Károly*, *Szilády Áron* beszédeiben és állásfoglalásában a református felekezet véleménye érvényesült.

A képviselőház által elfogadott szerkezetben a főrendiházhoz tették át a javaslatot, ahol azt 1868 december 5-én vitatták meg. A vita alapjául a főrendiház által kiküldött hármass bizottság jelentése szolgált. A jelentés hivatkozik a javaslat 9. szakaszának határozatára, hogy valahányszor a vegyesházasságra kelők egyikének lelkésze a háromszori hirdetésről szóló bizonyítvány kiadását megtagadná, egyik fél lelkészének kihirdetése is elégséges arra, hogy a házasság megkötessék, de ok nélkülinek és feleslegesnek tartja a bizonyítványt ki nem adó lelkész büntetését és ezért a § megfelelő szankcióját kihagyandónak véleményezte. Módosítást ajánlott a 12. §-hoz is a bizottság abban az értelemben, hogy a vegyesházasságban élő keresztény szülők gyermekeik vallásos nevelése iránt szabadon rendelkezhessenek, ezt korlátozni senkinek se legyen szabad s a fiúk csak akkor kövessék atyjuknak, a leányok anyjuknak vallását, ha a szülők jogukkal nem élnek.

A vita főként ez utóbbi kérdésben a gyermekek válása körül fejlődött ki és nagyarányú volt. *Cziráky János* gróf, *Wenckheim László* gróf inkább a konzervatív és katolikus álláspont érvényesülése mellett törtek lándzsát, míg ezzel szemben *Vay Miklós* báró, *Radvánszky Antal* a legszélsőségesebb protestáns jelszavakra felépített beszédekben igyekeztek befolyásolni a felsőház hangulatát. *Haynald Lajos* érsek és *Simor János* bíboros-hercegprímás beszédei azonban jelentékenyen túlszárnyalták a protestáns törekvések szónokait s ha nem is

tudták elérni, hogy a felsőház a 12. szakaszt a bizottság javaslata értelmében módosítsa, legalább a 9. szakasznál értek el eredményt.

Haynald érsek dönthetetlen argumentumokkal bizonyította be igazát és azt mondotta: «Szabad egyezkedést kívánok a gyermekekre nézve biztosítani a szülőknek és a családnak». *Simor* bíboros pedig azt az álláspontot domborította ki, hogy: «ahol az állam érdeke kezdődik, ott lépjen az csak akcióba. Érdeke úgy kívánja, hogy a családok kebelében civakodások ne támadjanak a gyermekek vallási nevelése miatt. Ahol tehát a vegyesházasságok szülői az iránt, mily vallásban neveltessenek gyermekeik, előre nem rendelkeztek, ott csak ezen esetre határozzon az állam». Miután a hármass bizottság javaslata a szülők ebbeli rendelkezési jogát épségben óhajtja tartani, a bizottság véleményét helyeslem, mint olyant, mely a jogviszonosságnak a katolikus félre nézve inkább megfelel».

A felsőház a javaslatot a 9. § fentjelzett módosításával küldötte vissza a képviselőházhoz, amely azt végül is elfogadta.

Itt végződött az egyházpolitikai harcokat előkészítő egyik ütközet anélkül, hogy bármelyik fél legyőzöttnek, vagy győzőnek érezte volna magát. A harc fonala a politikai arénában egy időre meg is szakadt. A kiegyezést követő idők új gazdasági fellendülése, a szinte korlátlan lehetőségek elé állított nemzeti energiák friss felbuzdulása átsegítették a politikát a jelentkező problémákon. A magát ifjúnak és erősnek érző nemzet nem ért rá el-tűnődni kérdéseken, vagy akadályok előtt vesztegelni. A kiegyezést tartalommal akarta megtölteni, hogy elfoglalhassa a nemzet azt a helyet a monarchiában, amely őt történelmi hivatása, jogai és ereje révén megillette.

Mégis folytak csatározások inkább lapokban és röpiratokban s a liberális ellenzék igyekezett követeléseit napirenden tartani.

Igy történt, hogy az újonnan összeült 1869/72-iki országgyűlés sok tekintetben nevezetes állomása lett azoknak az egyházpolitikai küzdelmeknek, amelyek végeredményben az 1894-iki harc kifejlődéséhez vezettek. A főbb események: a *vallásszabadság* kérdése körül kifejlődött vita *Irányi* Dániel törvényjavaslatával és *Tisza* Kálmán ellentörvényjavaslatával, ami végül báró *Eötvös* József vallás- és közoktatásügyi miniszternek a *vallásszabadságról* szóló törvényjavaslatához vezetett. Azután az 1870. évi vallás- és közoktatásügyi költségvetési vita során bekövetkezett hatalmas szellemi torna a *főpapi interkaláris jövedelmekről*, a *katholikus autonómiáról*, a *felekezetek állami segélyezéséről* és az *egyetemi alapoknak kérdéséről*. Ebben a vitában találkozunk legelőször egyházpolitikai kérdésekkel kapcsolatosan *Zichy* Nándor gróf képviselő nevével. Nemsokára követte ezt a *királyi placetum* kérdéséről szóló vita az 1869/72-iki országgyűlésen, továbbá a vallás- és közoktatásügyi tárca 72. évi költségvetésével kapcsolatosan felmerült egyházpolitikai kérdések vitája újra az *interkaláris jövedelmekről*, a *felekezetek állami segélyezéséről*, a *katholikus autonómiáról* és a *polgári házasság kérdéséről*. Majd ennek a korszaknak végén interpellációk és indítványok formájában találkozunk az *áttérések*, a *püspökök főrendi tagsága*, a *kalocsai jezsuitazárda*, a *római kérdés*, az *interkaláris jövedelmek*, a *reverzálisok*, a *vallásszabadság* és *polgári házasság* ügyeivel

A vallásszabadság kérdését *Irányi* Dániel törvényjavaslata hozta napirendre. Teljesen időszerűtlen és tisztán a liberális szabadkőművesség ideológiájától hajtott egyéni akció volt az, amely jellemezte nemcsak a szélsőséges függetlenségi politikát, hanem egyben azt az agreszszivitást is, amely ennek a kornak vezető liberális politikusait áthatotta. A törvényjavaslat már a századvégi radikális irány jelzője volt. Felfogásának tisztán csak a

jelszavak után induló felületességét jellemzi, hogy rövid 12 §-ban összezsúfolta mindazokat a problémákat, amelyek egyenkint is a legalaposabb és széleskörű kidolgozást kívántak volna. *Irányi* Dánielt láthatólag nem is az ügy komoly megoldása, hanem kortesszempontok által hajtott jelszópolitika vezette. Minden egyes § a legszélsőségesebb radikális intézkedéseket tartalmazta. Valósággal forradalmi javaslat volt ez, szinte azt lehet mondani, első tapogatódzása annak a kíméletlen egyházellenes politikának, amely csak a helyzet kikémlelésének céljából indult el a politika fórumára, hogy azután két évtized múlva már teljes fegyverzettel lépjen a közvélemény ítélőszéke elé.

Az első § már azt akarja kimondani, hogy senkit sem szabad valamely Egyház költségeinek viselésére szorítani, ami nyilván a felekezetenkívüliségnek akart kedvezni. A 2. § egyszerűen el akarta törölni az esküt. A 3. § a szülők szabad tetszésére bízta a gyermekek vallását. A 4. § szerint minden hitvallás és Egyház jogokra és kötelességekre nézve egymás közt egyenlő. Az 5. § még a katolikus egyházra nézve is kimondja, hogy lelki és világi vezetőit szabadon választhatja és intézheti a maga belügyeit. A 6. § kodifikálja az állami anyakönyvvezetést. A 7. § kötelezővé teszi az anyakönyvi bejelentést. A 8. § kodifikálja a polgári házasságot és kimondja, hogy a házasság polgári szerződésnek tekintendő. A 9. § kimondja, hogy egyházi törvényszékek előtt folyó perek a polgári bíróság előtt lesznek indítandók. A 10. § a temetőket kiveszi az egyházi hatóságok jogköre alól. A 11. § eltörli a katolikus és görögkeleti főpapok közjogi kiváltságait. A 12. § intézkedik, hogy a törvény végrehajtásával mely miniszteriumok bízandók meg. Már a törvénynek ez az áttekintése is érezteti, hogy ilyen radikális intézkedésekre 1870-ben a helyzet még nem érett meg. A képviselőház központi bizottsága, amely a

törvényjavaslattervezetet a házszabályok rendelkezése alapján tárgyalta, el is utasította azt, azonban nem annak az Egyház jogait sértő s a vallási érzést is mélyen bántó tendenciája alapján, hanem azon a címen, hogy az gyakorlatilag célszerűtlen és ezért a miniszterium utasítandó egy olyan törvényjavaslat beterjesztésére, amely az Irányi-féle javaslatban érintett kérdéseket megoldani lesz alkalmas.

Hogy *Irányi* Dániel milyen messze ment el, azt misem bizonyítja inkább, mint az, hogy *Tisza* Kálmán ellentörvényjavaslatot szerkesztett a vallás- és lelkiismereti szabadságról mindössze két §-ban. A kiváló taktikust, aki a függetlenségi párt szélső szárnyának vezére volt, nyilván az az elgondolás vezette, hogy egyfelől magáévá tegye a szélsőséges elveket, de olyan formában, hogy azzal ne mondjon többet pusztá elvi kijelentésnél. Ez az ellentörvényjavaslat 1. §-ában azt mondja, hogy a teljes vallás- és lelkiismereti szabadság mindenki részére biztosított, a 2. § pedig kimondja, hogy a polgári és politikai jogok élvezeténél a hitvalláskülönbséget nem tesz, de viszont hitvallása senkit állampolgári kötelességek terhe alól fel nem old. Amint a későbbi vitából kitűnik, *Irányi* Dániel törvényjavaslatát *Tisza* protestáns szempontból sem tartotta teljesen helytállónak és ez volt egyik oka annak is, hogy ezzel az elvi kijelentéssel bizonyos áthidalást keresett.

A képviselőház 1869 november 7-ére tűzte ki *Irányi* Dániel törvényjavaslatának tárgyalását. Váratlanul széles mederben indult el a vita. Több napig tartott és olyan kérdéseket is felvetett, amelyek messze túlterjedtek *Irányi* javaslatán. Szinte érezhető volt, hogy ez a javaslat gyökeresen megbolygatta a politikai élet talaját, megzavarta a vallási meggyőződések vizeinek áramlását.

Egyidőben került sor az *Irányi*- és a *Tisza*-féle javaslat tárgyalására és ennek során az előadó ajánlotta a már

fent jelzett határozati javaslat elfogadását. Maga Eötvös József báró miniszter kapva-kapott az alkalmon, hogy a bizottság által javasolt határozati javaslat elfogadásával tárgytalanná válik Irányi radikális javaslata. Végül is a Ház 117 szavazattal 108 ellenében *elvetette az Irányi- és a Tisza-féle javaslatokat* és a bizottság által előterjesztett határozati javaslatot fogadta el.

1870 április 7-én a képviselőház határozatához képest beterjesztette báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter törvényjavaslatát a *vallás szabadságáról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról*. Ez a törvényjavaslat már gyökeresen más, mint az Irányi-féle. Tizenhárom szakaszban foglalja össze a vallásszabadságról szóló intézkedéseket a kor liberalizmusa szellemében. Kimondja, hogy mindenki szabadon vallhat és követhet bármily hitet vagy vallást s a polgári jogok gyakorlása független a vallástól. Az állampolgárok az ország törvényeinek határai között szabadon egyesülhetnek vallásos testületté, illetve egyházzá, s ezek jogokra és kötelességekre nézve egymás közt és az állam irányában egyenlőek. Az állam gyakorolja a főfelügyeleti jogot. Azok a vallásfelekezetek, amelyek törvényesen nincsenek elismerve, kötelesek szervezeti szabályaikat a kormánynak beterjeszteni. Különösen fontos volt a javaslat 6. szakasza, amely kimondja, hogy a római és görögkatolikus egyház és az állam századok óta fennálló viszonya továbbra is fenntartatik, míg ez Egyházak az önkormányzat alapján szervezkednek s alapítványaik és vagyoni tulajdonaik, amelyek az államkormány kezelése alatt állnak, e célra alkotandó külön törvény által saját kezelésük alá adatnak. Az áttéréshez 18 év betöltése szükséges. Az állam a házasságot a maga szempontjából polgári szerződésnek tekinti, amelyet saját törvényei szerint ítél meg. *Erre külön törvény hozandó*, addig a tényleg fennálló törvények és gyakorlat fenntartandók. A szülők gyermekeiket bár-

mely vallásban szabadon nevelhetik. Ilyen megegyezés hiányában a fiúk az apa, a leányok az anya vallását követik addig, míg önmaguk határozhatnak. Azokba a temetőkre, amelyek községi birtokok, minden vallásúak egyenlően temethetők, azonban minden vallásfelekezet állíthat saját telkén külön temetőt. A törvényjavaslathoz hosszú indokolást terjesztett be a miniszter.

Ezzel úgy látszott, mintha a kérdés el is aludt volna.

Ugyanis a törvényhozás figyelmét, az 1870-iki költségvetés vallás- és közoktatásügyi tárcájának vitájánál olyan kérdések foglalták le, amelyek elterelni látszottak azt az Eötvös-féle javaslattól s amelyek hosszas vitákra szolgáltattak anyagot. A költségvetési vitában *Ludwigh János* terjesztett be határozati javaslatot a *megürült főpapi jövedelmek kezelése* tárgyában nyilván anélkül, hogy az egyházi vagyonok eredetét, természetét és rendeltetését ismerte vagy megértette volna. Minden skrupulus nélkül azt akarta indítványozni, hogy a megürült püspöki javadalmak interkaláris jövedelmei a pénzügyminiszter költségvetésének bevételei közé vétesse fel. Az indítvány teljesen felkavarta a helyzetet, mert hiszen nyilvánvaló volt, hogy végeredményben az egyházi vagyonok konfiskálásánál nem jelent egyebet. Valamennyi párt teljes erővel vonult fel a vita színterére, ellene és mellette a legellentétebb hozzászólások hangzottak el. Báró *Eötvös József* miniszter az indítványok elvetését kívánta azzal, hogy e tárgyban törvényjavaslatot óhajt benyújtani. *Halász Boldizsár* a javaslat mellett, *Szilágyi Virgil* a javaslat ellen, *Ghyczy Kálmán* a határozati javaslat mellett, *Justh József* ellene szólalván fel, utóbbi a következő határozat elfogadását ajánlotta :

«Az interkaláris jövedelmek érdemében hozandó határozatot a Ház azon időre, mikor a kultuszminiszter által e tekintetben benyújtandó törvényjavaslat fölött tanácskozni fog, elhalasztja és afölött napirendre tér».

Irányi Dániel természetesen a *Ludwich*-féle javaslatot támogatta. Ekkor szólalt fel *Zichy* Nándor gróf képviselő és egy rövid, mérsékelt hangú és megfontolt beszédében azt a nézetét fejtette ki, hogy a költségvetést fogadják el úgy, amint az van és nyugodjon meg a Ház a kultusz-miniszter nyilatkozatában. Kijelentette azonban, hogy nem lát nehézséget a *Justh*-féle közvetítő indítvány elfogadásában, habár *Eötvös* miniszter nyilatkozata ugyanezt tisztábban fejezi ki. Ezután a vitában résztvett *Tisza* Kálmán is, majd következett a szavazás. *A többség elvetette Ludwich javaslatát, Justh közvetítő javaslatát sem fogadták el.*

A költségvetés vitája tehát egyik példája annak, hogy a kérdések elől való kitérés később miért okozott nehézségeket és miért dobott új problémákat a politikai élet előterébe. Természetesen a költségvetési vita továbbfolyt s ennek során most már felvetődött a katolikus autonómia és az alapítványok kérdése is.

III. FEJEZET.

(A francia-német háború és a vatikáni zsinat évei. — A zsidó önkormányzat. — Az alapítványok, egyetemi alapok. — Zichy Nándor gróf a katolikus autonómia ügyében felszólal. — Harc a királyi placetum körül. — Pauler miniszter ingadozásai. — Jekelfalussy püspök megdorgálása a Budapesti Közlönyben. — Támadások katolikus társadalmi intézmények ellen. — A váci püspök körlevele.)

*

Európa egén viharfelhők gyülekeztek. A francia-német nagy történelmi erőpróba feszültségében minden gondolat a katasztrófa felé fordult, amely a világbékét veszélyeztette. Ebben az atmoszférában a belső zavarokat a kettős monarchiának kerülnie kellett. A 70-es évek küszöbén átlépő magyarság lelkében kibékíthetlenül vívódtak a francia és a német barátság érzelmei. Semlegesek maradunk-e abban a harcban, amelynek viharfelhői besötétítették már az eget, vagy sem? — ezt a kérdést eldöntötte ugyan a diplomácia, de lélekben semlegesnek maradni olyan országban, melynek kultúrája és történelme szoros kapcsolatban fejlődött a germán óriás históriájával s szellemi hatásokat kapott a távolabbi, csillogó és bámult gall kultúrától is, sokkal nehezebb volt, semhogy izolálhatta volna magát belső gondjainak szűkre szabott területére. *I. Ferenc József* ebben a kritikus történelmi helyzetben kultúrharcot nem engedhetett és nem tűrhett meg, mégis kultúrharc viharfelhői gyülekeztek — igaz, hogy csak a francia-német háború befejezése után —

a vatikáni zsinatot követő placetum kérdésében. Ekkor zajlott le ugyanis a ferencjózsefi korszak egyik legérdekesebb epizódja, *Jekelfalussy* székesfehérvári megyéspüspök *megdorgálásának* szinte példátlan eseménye. A szabadelvű Deák-pártra gyakorolt szabadkőműves és protestáns befolyások csak úgy közrejátszottak a kormány e lépésében, mint *I. Ferenc Józsefnek* azok a megfontolásai, hogy a Deák-párt a kiegyezés stabilitásában nélkülözhetetlen s így ennek kívánsága előtt annál is inkább meghajlik, mert ezzel megelőzi a szenvedélyek elfajulásának lehetőségét.

Amíg a háború tartott, érdekes jelensége volt ennek a kornak, hogy minél közelebb állt a sajtó valamely organuma vagy valamely politikai párt a közjogi radikalizmushoz, annál közelebb valónak érezte magához a francia sorsot, amely a Rajna mellett dől el. A francia szimpatia és a közjogi radikalizmus a szabadelvűségben vagy világnézeti radikalizmusban találkoztak. A francia ügyért lelkesedni annyit jelentett e nemzedék szemében, mint lelkesedni a világpolgárság, a szabadelvűség eszméiért. A németek iránt érzett szimpátiákat az erő, a szervezetség csodálata, a német kultúra iránt egyre növekvő érdeklődés és tisztelet magyarázta meg. Ez az időszak nem kedvezett olyan belső politikai vagy társadalmi harcoknak, amelyek a semleges állam erejét csökkentették volna, viszont nagyra növelték az elfojtott világnézeti ellentétek feszültségét. Az ellentét többször ki is robbant egyes emberek, pártok türelmetlenségében és megnyilatkozásaiban. Mégis egészben véve a felvetődött egyházpolitikai kérdések megmaradtak az elméleti viták, gyakorlatilag nem sokat jelentő szóbeli demonstrációk és zászlólengető legénykedések területén. Magának az államnak s a kormánynak is fontosabb gondjai voltak, mintsem túlnagy figyelmet fordítani az Irányi Dánielek szabadkőművesi propagandájára vagy a felekezeti sérelmi politika egy

helyben taposó próbálkozásaira. A látható és közvetlen veszedelem a francia-német háború, a fenyegető pénzügyi krízis volt. Ám éppen a pénzügyi krízis által teremtett belső nyugtalanság azzal a komoly veszedelemmel járhatott, hogy a propaganda a tömeghangulatot egyházellenes izgatásra, főként az egyházi vagyron ellen irányuló akciókra használja fel.

A képviselőház költségvetési vitája során, 1870 február 16-án *Ghyczy Kálmán* felvetette a *katholikus autonómia* és az *alapítványok* kérdését. *Ghyczy* a balközép liberalizmusának álláspontját fejtette ki. Érdekes, hogy nyomban a beszéd után már jelentkezik *Wahrman Mór*, aki *megragadja az alkalmat, hogy a katolikus autonómia ügyéről a figyelmet a zsidó önkormányzatra terelje*. Ez azonban nem sikerül neki, noha a zsidó önkormányzat kérdése végigvonul a további vitán is, amelynek szónokai közt találjuk *Horváth Mihály* c. püspököt, a 48-as idők vallásügyi miniszterét is, aki több társa nevében indítványt terjesztett be, hogy :

«A Ház határozata szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter által benyújtandó törvényjavaslat a *vallás-szabadságról* — amelyre fennebb utaltunk — tárgyalás alá kerül s miután a törvény által a vallásfelekezetek közt teljes egyenlőség s viszonyosság fog megállapíttatni, hogy ezen egyenlőség mindenre kiterjedjen s a vallásfelekezetek közt minden további súrlódásnak eleje vétessék, küldjön ki a Ház a maga kebeléből bizottságot, amely a miniszter által kezelt alapítványok jogi természetét megvizsgálván, indokolt véleményt mondjon a felett, vannak-e ezen alapítványok közt olyanok, amelyekre a katolikus egyház jogosan nem tarthat számot s amelyeknek ezentúl is az állam kezelése alatt kellend maradniok».

Ghyczy Kálmán nyomban ez indítvány beterjesztése után új határozati javaslatot terjesztett be arról, hogy :

«Ez alapok és alapítványok eredetét, történetét, cél-

ját, rendeltetését felvilágosító okmányokat terjesszék mielőbb a Ház elé és amíg azok kezelése iránt a Ház határozni fog, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az alapok és alapítványok bevételeinek és kiadásainak előirányzatát foglalja évenként a költségvetésbe».

A vita rendkívül éles volt és abban résztvett Szamassa József, a későbbi egri bíborosérsek is, aki hatalmas beszédben tiltakozott a katolikus egyházi javak országos célokra történendő konfiskációja ellen s figyelmeztette a képviselőket :

«Ne tanítsuk az embereket arra, mint kellene törvényes szín alatt törvényteleniséget elkövetni».

Ugyanebben az értelemben szólalt fel Rónay Jácint is. A vitát végül Eötvös József báró zárta be, aki úgy nyilatkozott, hogy a katolikus egyházi alapítványokat nem adja ki előbb bárkinek, mielőtt erről új törvény nem rendelkezik, amely ezt meghagyja, illetve megengedi. Horváth Mihály visszavonta indítványát s a képviselőház elfogadta Hoffmann Pálnak a Horváthéval megegyező indítványát, a Ghyczy Kálmán-féle indítványt ellenben 124 szóval 115 ellenében elvetette. Az autonómia ügyét azonban mindez nem vitte előbbre. A vita csak incidens maradt.

A részletes tárgyalásnál Nyáry Pál indítványozta, hogy a *jelekezetek állami segélyével* kapcsolatban a költségvetésben egyházi célokra előirányzott 290.000 forint a rendkívüli szükségletek közé soroztassék. A kérdésben kifejlődött élénk vitában Tisza Kálmán tiltakozott egyik szónoknak ama kijelentése ellen, hogy a vallásnak nincs kulturhatása. A Ház Nyáry Pál indítványát elfogadta.

Úgy látszott, hogy az *alapítványok* kérdése egyre szélesebb gyűrűket vet a politikai élet vizeiben. A bedobott kő felkavarta a kérdést, s kiterjedt más alapítványokra is, így az *egyetemi alapokra*, amelyek a budapesti tudományegyetem *katolikus jellegénél* fogva szintén egyház-

politikai gondolkörbe tartoztak. 1871 február 17-én tett indítványt *Tisza Kálmán*, a balközép vezére, hogy a Ház adjon utasítást, az alapok megvizsgálására kiküldendő bizottságnak, hogy mielőbb kimerítő jelentést tegyen a képviselőház asztalára az egyetemi alapok jogi természetéről is. A képviselőház *Nyáry Pál* hozzászólása után ezt az indítványt elfogadta.

1871 április 3-án *Ghyczy Kálmán* interpellációt terjesztett be a *katholikus autonómia* tárgyában, amelyre az időközben kinevezett *Pauler Tivadar* vallás- és közoktatásügyi miniszter adott feleletet. Az interpelláció széles keretben foglalkozott a katolikus önkormányzat kérdésével az autonómiai képviselő szervezetének szervezése alkalmából. Szerinte a tervezett katolikus önkormányzat legfőbb közkeleti hatáskörének vizsgálása után a következő pontozatok állapíthatók meg :

1. Miután eddig a katolikus egyház érdekeit törvényesen az egyházi hierarchia képviselte, az eddig nem létezett képviselők hatóságát mint százados gyakorlatba ütközött sem a fejedelem, sem az állam, sem a kormány, sem a közigazgatási és bírói hatóságok törvényesnek nem ismerhetik el, míg arra a törvény felhatalmazást nem ad. 2. Az autonómia korlátozná a király javadalom-adományozási jogát. 3. Az ország törvényeivel is ellentétes a megürült egyházi javadalmaknak az önkormányzat számára való igénybevétele. 4. Az egyházmegyei és községi adók fizetése, ezeknek kulcsa ellenkezik a fennálló törvényekkel. Mindezeknél fogva kérde a minisztertől, szándékozik-e a legközelebb tartott katolikus egyházi kongresszus által megállapított egyházi önkormányzati szervezetek részben vagy egészben fogantatbavételét megengedni, mielőtt az országgyűlés jóváhagyása elé terjesztenék. Még nem kapott választ, amikor másnap, 1871 április 4-én ugyanebben a tárgybán interpellációt mondott el *Zichy Nándor* gróf, aki ezzel alkalmat keresett

arra, hogy ebben a formában mondja el kritikáját *Ghyczy Kálmán* interpellációjának érveléseiről. Legerélyesebben tiltakozott az ellen, hogy a katolikus autonómiát szervező kongresszus a törvénnyel ellenkező eljárást követett volna. A katolikus autonómiát szervező gyűlés tudatában volt annak, hogy az egyházi ügyek rendezésében az országos törvények több részben érintetnek és így ezek a dolgok törvényhozási intézkedések által rendezendők. Semmi sem történhetik, ami a törvénnyel vagy a törvényes gyakorlattal ellenkezik. Magyarország katolikus polgáraitól nem lehet megvonni azt a jogot és szabadságot, ami — összhangban öfelségének kikérendő beleegyezésével — törvénybe és törvényes gyakorlatba nem ütközik. Éppen ezért a következő interpellációt jegyezte be :

«Szándékozik-e a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr *Ghyczy Kálmán* képviselő úr interpellációjára mielőbb válaszolni, hogy az ezen interpellációban felhozott tények helyreigazítása által a Magyarországon élő katolikus honpolgároknak azon megnyugtatót szerezzen, melyekre ők méltán számot tarthatnak. Nevezetesen szándékozik-e őket aziránt megnyugtadni, hogy az 1848. évi XX. törvénycikk 11. §-ában a vallásfelekezeteknek biztosított jogegyenlőség és viszonyosság alapján tőlük sem fog azon önkormányzati joggyakorlat megtagadtni, mely a görögkeleti egyház híveinek az 1868. évi IX. törvénycikk által tényleg már megengedettett».

Zichy Nándor gróf egyenesen azt akarta elérni interpellációjával, hogy a *Ghyczy Kálmán* interpellációjában megsértett katolikus álláspontot a miniszter utasítsa el és a katolikusokat nyugtassa meg. *Pauler* miniszter nyomban válaszolt. Kijelentette, hogy a katolikus kongresszusi szervezet megalakítása törvénybe nem ütközött, sőt a vallásszabadságnak s a biztosított egyenlőségnek alapján történt meg az. A jövőre nézve pedig, mi-

helyt a kongresszus munkálatai elébe terjesztetnek, azokat alapos vizsgálat alá veszi és a szerint jár el. *Ghyczy Kálmán* tudomásul vette a választ. *Zichy Nándor* gróf pedig *megnyugvással* vette örvendetesen tudomásul. Ezzel az érdekes vita a katolikus autonómia körül rövid időre lezárult.

Új támadás indult meg azonban a szabadkőműves páholyok részéről és pedig a *királyi placetum* kérdésével kapcsolatban. Előbb lezajlott *Henszlmann Imre* indítványa a *vallási és közoktatásügyi miniszteri tárca két ügykörének szétválasztásáról*. Ez az indítvány csupán annak a liberális észjárásnak kifejezője volt, hogy az iskola és a vallás nem fér össze, amely indítványát egyébként 1871 február 17-én tartott képviselőházi ülésen indokolta meg *Henszlmann*, de azt a Ház nem tárgyalta. Az egyházpolitikai harcok egyik jelentős állomása következett el ezután a *királyi placetum* kérdésében (tetszvényi jog), amely az 1869/72-iki országgyűlés legkiemelkedőbb momentuma volt.

A *vatikáni zsinaton* kimondott csalhatatlansági dogmát különösen a protestáns államokban s főként Németországban mint a katolikus egyház részéről történt «hadüzenetet» fogadták. Ennek a harcnak hullámai átcsaptak Magyarországra is, ahol a már megerősödött szabadkőművesség igyekezett megragadni az alkalmat, hogy lemásolja a német protestantizmus és szabadkőművesség szövetségével megvívott harcot. Az Egyház önként értetődőleg Magyarországon is azt az álláspontot foglalta el, hogy a dogma kihirdetése az Egyház szuverén belső ügye, amelyhez sem az államhatalomnak, sem pedig az Egyházon kívül álló hitfelekezeteknek vagy szabadkőműveseknek köze nincs.

1870 augusztus hó 9-én kelt legfelsőbb elhatározás alapján kiadatott augusztus 10-iki kelettel egy miniszteri rendelet az összes latin és görög szertartású püspö-

kökhöz, amely közölte, hogy a *királyi placetumot újra gyakorlatba veszik* és e joggal a király felelős kormánya útján fog élni :

«És hogy a tetszvényjog fenntartása mellett a római zsinat és a pápa őszentségének semmi rendeletei vagy határozatai az országban ki nem hirdethetők és szét nem küldhetők, hacsak azok előbb a kormány útján őfelsége elé nem terjesztetnek és általa azoknak közzététele okmányyszerűleg meg nem engedtetett».¹

A rendelet ellen 1870 november hó 19-én *Simor János* bíboros hercegprímás emlékiratot terjesztett Őfelsége *I. Ferenc József* király elé, amelyben bebizonyította a placetum jogtalanságát és célszerűtlenségét s kérte, hogy az 1850 április 18-iki patens Magyarországon érvényben maradjon. Kifejtette ebben, hogy a patens a katolikus egyházat az egész osztrák-magyar monarchiában teljes jogaiba helyezte vissza s az a magyar királyságban is érvényes volt. A patens a József-korszak placetumát eltörölte. Kérte a hercegprímás az egész magyar katolikus főpapság nevében, hogy ezt a sebet hárítsa el a katolikus egyház szabadságáról ; függessze fel a miniszteri rendeletet s az 1850. évi április 18-iki patenst, mely az Egyház szabadságát biztosította, az apostoli király és az Egyház legfőbb védnökének dicső hivatása szerint Magyarországon tartsa épségben.²

A hercegprímás előterjesztése sikertelen maradt. Az éppen akkor tanácskozó katolikus kongresszuson a főpapság hangulata teljes erejében kifejezésre is jutott s ott bizonyos vita is keletkezett, amennyiben a kongresszus kisebbsége, a szabadelvű világiak a placetum gyakorlatát be akarták vonni az autonómia körébe olyformán, hogy e jog az autonómia és a király által együttesen

¹ Vázsonyi Vilmos *Királyi placetum és Roskoványi Monumentum* Catol c. művéből.

² Zeller Árpád : *A magyar egyházpolitika.*

gyakoroltassék. A többség ezzel a lehetetlen kívánsággal szemben élesen állást foglalt.

1871 március 15-én a képviselőházban is szóba került a placetum. *Schwarcz* Gyula vetette fel legelőször a kérdést interpelláció alakjában, amelyet *Pauler* Tivadar miniszterhez intézett és azt kérdezte:

«Van-e tudomása arról, hogy a csalhatatlanságról szóló dogmát az ország több egyházmegyéjében a püspökök kihirdették? Továbbá tett-e és minő intézkedéseket, hogy a placetum érvényben legyen és mielőtt a pápai közlések kihirdetnének, a kormány azokba előzetesen betekinthessen? Továbbá szükségesnek tartja-e a placetumot nemcsak akkor gyakorolni, amikor a pápai közlemények hitágazati tanokra vonatkoznak, hanem akkor is, ha azok alakilag vagy anyagilag a magyar állam közjogával jöhetnek összeütközésbe? Szerinte a placetum a magyar állam közjoga s mint ilyen fölött nem egyoldalúlag az Egyház, hanem az ország törvényhozása kell, hogy határozzon». Amivel arra célzott, hogy a kérdés nem a katolikus kongresszus elé, hanem az országgyűlés elé tartozik.

Pauler miniszter hosszadalmas közjogi fejtegetésekbe kezdett az interpellációra adott válaszában. Utalt *Mária Terézia* 1773. évben gyakorolt placetumára a jezsuitarendet eltörölő pápai intézkedés tárgyában. *Pauler* miniszter is, mint általában az egész akkori liberális közvélemény, igyekezett a kérdést politikai és közjogi térre átjátszani, s úgy beállítani, hogy a placetumra a korona jogai megvédésének és az egyházi vagyon kezelésének szempontjából van szükség. Ma már annál feltűnőbb ez a szinte mellékbeszélésnek látszó beállítás, mert bármennyire jellemezte is a XIX. század évtizedeit a túlhajtott közjogias gondolkodás, a csalatkozhatatlansági dogma kérdésében kifejezetten hitágazati és nem anyagi vonatkozású kérdésről volt szó.

Hogy milyen térre vitte a vitát különösen a liberális sajtó, azt misem bizonyítja inkább, mint az akkori lapok argumentálása, amely során ilyeneket írtak :

«Mi történnék akkor, ha a pápa világi uralmának érdeke forogna kockán s emiatt háborúba bonyolódnánk és véletlenül hazánk nem a pápa világi uralmának fenn-tartásáért küzdő Chassepotval harcolna, hanem az ellen-kező táborban küzdene és akkor eszébe jutna a római kúriának egy bullát küldeni ide, amely a nemzetet egy-szerűen feloldozná az alattvalói kötelesség alól a kormány vagy a király irányában?»

Az ilyen argumentálás már mutatja azt a talaját vesz-tett s a szó teljes értelmében légből kapott liberális fan-táziálást, amely az akkori közgondolkodásban uralko-dott.

A placetum ügyének új fordulatot adott, amidőn a lapok megírták, hogy *Jekelfalussy Vince székesfehérvári megyéspüspök a vatikáni zsinat határozatait placetum nélkül kihirdette*. A püspök 1871 január 18-án levelet intézett a kultuszminiszterhez, amelyben arra kérte, hogy a vati-káni zsinat határozatait kihirdető vikáriusához áttett pásztorlevelét vegye pártolás alá. Ezt a levelet még *Eötvös* miniszterhez címezte, de már *Pauler* miniszter intézte el, aki 1871 március 6-ról keltezett levelében arra figyelmez-tette a püspököt, hogy :

«A római zsinat és a pápa Őszentsége által kiadott semmiféle rendelet vagy határozat ki nem hirdethető, hacsak előbb a kormány útján Őfelsége elé nem terjesz-tetett és általa azoknak közzététele okmányyszerűleg meg nem engedtetett».

A püspök azonban a vatikáni határozatokat kihirdette.

Az ügy újra az országgyűlés elé került. Ezúttal a bal-közép egyik türelmetlen liberális képviselője, *Simonyi* Ernő intézett interpellációt a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1871 június 3-án. Az interpelláció célzata

nyilvánvaló volt abból, hogy nemcsak azt kérdezte : van-e a kihirdetésről a miniszternek tudomása, hanem azt is, hogy *amennyiben ez valóban megtörtént, szándékozik-e «a százados gyakorlat által törvényesített királyi jogokat szándékosan sértő püspök kezében hagyni» az egyházmegye kormányzatát?* Ami más szóval azt jelentette, hajlandó-e a kormány megtorlással élni a püspök ellen, őt ebből az egyházi állásából elmozdítani?

Abban a pillanatban, mihelyt a kérdés így vettetett fel, *már a kulturharc veszedelme fenyegette az ország politikai életét.* Hiszen nyilvánvaló volt, hogy az Egyház ellenlábasai erőpróbát akarnak provokálni, noha ilyen küzdelem a külpolitikai helyzet miatt is fokozottan veszedelmes lett volna. Hogy mennyire fontosnak tartották liberális oldalon dűlőre vinni ezt az erőpróbát, misem bizonyítja inkább, mint az, hogy június 10-én, amikor nyári szünete előtt utolsó ülését tartotta a képviselőház, a minisztert képviselőházi viharokkal válaszadásra kényszerítették. *Pauler* egyelőre nem akart válaszolni, mert *a kérdés még Bécsben nem dőlt el.* Azonban tudomása volt arról, hogy a székesfehérvári püspök, elvi álláspontra hivatkozva, azért hirdette ki a csalatkozhatatlansági dogmát placetum nélkül, mert a placetum felújítását nem ismerte el törvényesnek és ezt 1871 május hó 2-án kelt levelében a miniszternek tudomására is hozta. *Pauler* közölte a képviselőházzal, hogy a székesfehérvári püspök Rómából, ahol résztvett a zsinaton, megküldötte püspöki helyettesének a zsinati határozatot azzal a megjegyzéssel, hogy a plébániákkal közölje. A kihirdetes ezen az alapon megtörtént. A kérdésnek arra a részére, hogy hajlandó-e a kormány megtorlással élni, azt felelte, hogy *a kormány a korona jogai megóvására és fenntartására megfelelő intézkedéseket szándékozik alkalmazni.* A Ház a választ tudomásul vette.

Ez az intézkedés megtörtént. A hivatalos lap, a *Buda-*

pesti Közlöny 1871 szeptember hó 12-iki számában hivatalosan közzétette, hogy :

«A székesfehérvári megyéspüspök hivatalosan megidéztetvén, folyó hó 11-én déli egy órakor tartott minisztertanács előtt megjelent. A miniszterelnök úr a püspök úrhoz intézvén szót, előadá, hogy ő császári, Apostoli királyi Felsége legmagasabb kéziratával legkegyelmesebben megbízni méltóztatott, hogy a püspök úrnak azon tette miatt, hogy a konciliumi határozatokat és pápai rendeleteket az 1870. évi augusztus hó 9-én kelt abbeli legfelsőbb királyi elhatározásának ellenére, mellyel az Őfelségét, mint Magyarország Apostoli királyát megillető királyi tetsvényjog (jus placeti regii) gyakorlatbavétele elrendelve lőn, Őfelségének engedélye nélkül és a magyar királyi miniszteriumnak ugyanazon évi augusztus hó 10-én kiadott tiltó rendelete dacára egyházmegyéjében ünnepélyesen kihirdettette, Ő császári és Apostoli kir. Felsége egyenes rendeletével és nevében a *királyi visszatetszést, rosszalást és megfeddést kinyilatkoztassa*. E legfelsőbb parancsot teljesítvén, a miniszterelnök úr egyszersmind kifejezést adott azon várákozásának, hogy a püspök úr a jövőben a törvényeknek és Ő Felsége legmagasabb rendeleteinek köteles tisztelettel engedelmeskedend és azok megsértése által Ő Felsége visszatetszésére többé alkalmat adni nem fog».

A hivatalos lap közlése után, szeptember hó 14-én ez ügyben *Schwarcz* Gyula és *Simonyi* Ernő újra interpellációt jegyeztek be. Itt a placetumvitának egy egészen új fejezete kezdődik. A liberálisok lényegében vereséget szenvedtek, mert azt a célt, hogy az Egyház ellen sikeres harcot folytassanak s a dogma érvényességét Magyarországon megakadályozzák, ezzel a magyar katolicizmust jóvátehetetlen sebekkel illessék, nem érhatték el. A királyi dorgálás, amely a székesfehérvári püspököt illette, megsemmisítette azt a reményt, hogy a kormányt

vagy az apostoli királyt szélsőséesebb álláspontra tudják kényszeríteni az Egyházzal szemben. Át akarták tehát játszani ezt az ügyet egy más térre. Abból a gondolatból kiindulva, hogy «a felizgatott kedélyeket meg kell nyugtatni», egész sorozat úgynevezett *sérelmet* dobtak az országgyűlés fóruma elé, amelyek a placetummal lényegileg már nem álltak szerves összefüggésben, de mint katolikus egyházkormányzati ügyek fontos jelentőségűek voltak. Úgy állították be a kérdést, hogy íme «a katolikusok vérszemet kaptak», mióta a királyi tetszvényjog hatásalannak bizonyult. Ilyeneket írtak a lapok :

«Láttunk megindulni egy mozgalmat a katolikus vallás ürügye alatt ; láttunk úgynevezett «Katholikus Kaszinókat» alakulni, népgyűléseket tartatni, *felekezetek s egyes püspökök részéről oly merényleteket elkövetni*, amelyek igen sokakat zavarba ejtenek».

A sajtó tehát már egyenesen azt is kifogásolta, hogy *katholikus társadalmi mozgalmak indulhatnak s népgyűléseket tartanak*. A türelmetlenségnek és a katolikusellenes szellemnek ez a kitörése már jelezte a radikális szabadkőműves hangulat felülkerekedését, amelynek végeredménye csak a legszélsőbb irányú egyházpolitikai törvényalkotások kirobbanása lehetett.

Schwarcz Gyula fentebb említett interpellációjában «sérelmeket» hozott fel, ezek sorában azt, hogy az óaradi és karánsebesi püspökök az 1868 : XXXVIII. t.-c. szelvényében elrendelt póttanfolyam tartásától az illető hitfelekezeti tanítókat eltiltották. Azután arról beszélt, hogy *a közvéleményt nyugtalanítják a katolikus kaszinók s kérdezte a minisztert, hajlandó-e a kedélyeket megnyugtatni, eljárni az óaradi és karánsebesi görögkatolikus püspökök ellen s hajlandó-e a tanítótestületeket megszervezni, hogy a katolikus politikai mozgalmakkal szemben gátat emeljen s Magyarországnak az úgynevezett katolikus politikai mozgalommal szemben közműve-*

lódási, közerkölcsiségi érdekeinek kellő biztosítékot nyújtson.

Aki az interpellációt ma olvassa el, a XX. század negyedik évtizedében, szinte értetlenül áll meg a mult e dokumentuma előtt, amely a katolikus többségű Magyarországon állami, közművelődési és közerkölcsiségi érdekek veszedelmét emlegeti a katolicizmus miatt. *Simonyi* Ernő interpellációja már inkább a placetum terére szorítkozott és azt kérdezte, hogy igaz-e a hír, hogy a csalatkozhatlansági dogmát valamennyi egyházmegyében kihirdették?

Felszólalt még egy harmadik interpelláló is, *Csernátony* Lajos, Tiszának leghívebb, a maga nemében legfélelmetesebb és legtürelmetlenebb tollforgatója, aki arról volt nevezetes, hogy ő honosította meg Magyarországon a sajtóban azt a személyeskedő és gyűlölködő hangot, amely később a bulvársajtóban vált a nemzet és a társadalom erkölcsi integritásának veszedelmévé. *Csernátony*, aki maga sem tagadta, hogy ifjú korában súlyos büntettet követett el, de sőt ezt maga meg is írta azért, hogy azután később szemére ne hányhassák, elszántan és konokul harcolt már nem is annyira a liberális, mint inkább szélsőradikális, de nemzeti színekkel átfestett szabadkőműves irányzatért. Interpellációja jóformán csak arra szorítkozott, hogy a miniszter miért nem felel *Simonyi* Ernő és *Schwarcz* Gyula kérdéseire, azonban ezt is személyeskedő és türelmetlen modorban tette. Erre a három interpellációra együttesen felelt *Pauler* Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter. Megcáfolta a görög-katolikus püspökök ellen felhozott állításokat, felelt az iskolák kérdéseire, azonban nem egészen szerencsésen átjátszotta a kérdést olyan területre is, ahol a hitfelekezetek iskolafenntartási jogát is érintette s így alkalmat adott az ellenzéknek arra, hogy ezt a kérdést még tovább is napirenden tarthassa. A vitában még egyszer utalt

Simonyi Ernő a csalatkozhatlansági dogma kihirdetésére és felolvasta a *váci püspök körlevelét* is, amelyet egyházmegyéje papságához intézett, azonban a Ház többsége *Deák* Ferenc néhány szavas felszólalása után a miniszter válaszát tudomásul vette. Ezzel a placetum kérdése lett a politikai élet színteréről.

IV. FEJEZET.

(Első kísérletek a polgári házasságért. — A katolikus autonómia és a püspöki kar folyamodványa. — Az Erdélyi Katolikus Státus újra megkezdí működését. — Schopper püspök és Trefort konfliktusa. — Támadási kísérlet a Jézus-társaság ellen. — Istóczy fellépése. — Tisza Kálmán politikája. — Pauler igazságügyi miniszter javaslata a polgári házasságról.)

*

Ezután olyan korszak következik a magyar közéletben, amikor a közfigyelmet közjogi és adminisztrációs kérdések foglalták le. Úgy látszott, hogy bizonyos nyugalmi helyzet áll be egyházpolitikai téren, amit fokozott az is, hogy a hetvenes évek elején lezajlott német-francia háború s az azt követő általános európai krízis Magyarországot is súlyos pénzügyi helyzet elé állította. Ez volt az a korszak, amikor az államkasszába a Lánchíd hídpénzeit kaparták össze, hogy a pénzügyminisztériumban valamelyes összeg álljon rendelkezésre. Ezekben a gazdasági tekintetben válságos években már kevesebb figyelem jutott az ország igen fontos egyéb kérdései számára. Csendesesen folyt a parlamentben néhány kísérlet egyházpolitikai kérdések napirenden tartására. 1871 december 20-án *Hoffmann* Pál az interkaláris jövedelmekről, *Patrubány* Gergely (erdélyi román) a felekezetek állami segélyezéséről, *Irányi* Dániel a vallásszabadság és katolikus autonómia kérdéséről, *Körmendy* Sándor 1871 március 1-én a revezálisok ügyéről, *Irányi* Dániel 1871 április 3-án a polgári házasságról,

Horn Ede 1871 szeptember 16-án a polgári házasságról terjesztett be interpellációt s határozati javaslatot is, hogy a kormány még ez ülésszak alatt terjesszen a képviselőház elé törvényjavaslatot, mely a polgári házasság *kizárólagos érvényességét* kimondja s a házaspár tetszésére hagyja a polgári hatóság előtt történt kötés egyházi megáldását. Ehhez a határozati javaslatához csatlakozott *Pulszky* Ferenc. Következménye azonban a határozati javaslatnak nem volt.

Nem volna teljes e korszak egyházpolitikai eseményeinek áttekintése, ha nem utalnánk arra, hogy a *«Hitőr»* című zsidólap 152 zsidó hitközség nevében kérvényt adott be az izraelita kongresszus határozatainak érvényessége tárgyában s ami azután napirendre hozta a zsidó hitközségi szervezet kérdését is. Az 1869 február 23-án és következő napokban tartott kongresszus statutumokat dolgozott ki a zsidó hitközség szervezéséről.

Fontos események zajlottak le azonban a törvényhozás termén kívül.

A magyar katolikus autonómia gondolata már a szabadságharcot megelőző években csirázott ki. Foglalkozott vele *Horváth* Mihály c. püspök, a 48-iki vallás- és közoktatásügyi miniszter is, anélkül, hogy az továbbfejlődött volna. A mozgalom második fejezete 1865-ben indult meg, amikor a magyar *püspöki kar* Őfelségéhez ezirányban legalázatosabb folyamodványt intézett és azt megújította 1866-ban a prímási szék üresedése alatt, amikor *Bartakovics* egri érsek személyesen nyújtotta át kérvényét a királynak.

Sokkal szerencsésebbek voltak Erdély katolikusai, akik az abszolutizmus végén, 1866-ban összehívták Kolozsvárra az erdélyi országgyűlés alkalmából a római *Katolikus Státusgyűlést* s ezzel újra megújították ennek az autonóm intézménynek munkáját, amelynek eredete Mária Terézia idejébe nyúlik vissza. *Fogarassy* Mihály

erdélyi püspök kívánságára a Státusgyűlés feliratot intézett a királyhoz és ezt siker koronázta, amennyiben Őfelsége 1867 augusztus 19-én kelt legmagasabb elhatározásával megengedte, hogy megszűnjön az erdélyi fő-kormányshé mellett fennállott catholica commissio és a Státusgyűlés munkásságát megkezdhesse. Az erdélyi analógiára kívánatosnak látszott, hogy szerveztessék a katolikus autonómia.

A mozgalom 1867 október havában odáig haladt, hogy a hercegprímás püspöki tanácskozás elé vitte az autonómia szervezetének tervezetét.¹ Az előkészített katolikus kongresszus 1870 október 26-án nyílt meg Simor János hercegprímás elnökletével. Állott 204 tagból, egyharmad egyházi, kétharmad világi tagból. Kijelölt jegyzők voltak *Hatala Péter*, *Horánszky Nándor* és *Balogh Sándor*. Megválasztottak két egyházi és négy világi tagból álló bizottságot a megbízólevelek átvizsgálására, amely 129 képviselőt igazolt. A kongresszus harmadik ülésén világi elnöknek választották *Sennyey Pál* bárót és a tanácskozás szabályainak elkészítésére kilenctagú bizottságot küldtek ki. Az autonómia szervezetének és hatáskörének megalkotására javaslatkészítés végett 27 tagú bizottságot küldtek ki hét taggal.² Ez a kiküldött bizottság «*A magyarországi katolikus egyház önkormányzatának tervezetét*» 132 paragrafusban elkészítette és egyzersmind benyújtotta a 27-es bizottság kisebbségének javaslatát is, amely 134 szakaszban a kongresszus világi tagjainak nagyobb mozgási szabadságot kívánt biztosítani. Végül a katolikus kongresszus 1871 március 29-én háromszori felolvasás után végső szöveggel fogadta el. «*A magyarországi latin- és görögyszertartású katolikus egyház önkormányzatának szervezetét*». Ez a beterjesztett két

¹ Idők Tanuja 1868 február 16. Ugyancsak a Pesti Hírnök e száma.

² Idők Tanuja.

javaslat kompromisszumának eredménye volt. Az autonómia azonban nem vált valósággá. A kérdés megakadt a Szentszékkal folytatott tárgyalásoknál, de legfőként a kormány ellenállásán.

Az 1872/75. országgyűlés annyira az ország leromlott gazdasági helyzetének hatása alatt állott s e mellett annyira igénybe vette a közvélemény figyelmét a 67-iki kiegyezés megújításának gondolata — miután a kiegyezési törvény tízévenként volt megújítandó — hogy már kevesebb figyelem fordult az autonómia problémái felé. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ez a korszak elmulhatott igen éles és beható egyházpolitikai viták nélkül. Hiszen ebben akkor már egyre nagyobb erővel érvényesült azoknak a politikusoknak befolyása, akik a liberális világnézet neveltjei voltak.

Röviden összefoglalva kívánom e korszak vitáit adni, röviden azért, mert újat nem hoztak, de mégis említendő, mert összekötő láncszemei annak a fejlődésnek, amely az egyházpolitikai harcok idejéig terjed.

Mindjárt az országgyűlés megnyitása után, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1873. évi költségvetésének tárgyalásán indítványt nyújtott be *Ghyczy Kálmán*, amelyben újra feleleveníti azt a követelést, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezelése alatt álló *alapok és alapítványok* költségvetési előirányzatát az illető címek, rovatok és tételek szerint évenként költségvetésébe foglalja. *Trefort* Ágoston közoktatásügyi miniszter kérte az indítvány kinyomatását.

Azután *Irányi* Dániel tette újra szóvá a *vegyesházasságok* kérdését egy, Zomborban történt keresztényszidó «házasság» esete alkalmából és felhasználva azt az alkalmat, hogy a zsidó-keresztény felek együttéléséből származott négy gyermek vallása körül szenvedélyes viták támadtak a sajtóban.¹ Ezt az indítványt tette:

¹ Idők Tanuja, Hon.

«A kormány utasíttatik, hogy a vallás szabad gyakorlata s a polgári házasság iránt mielőbb terjesszen elé törvényjavaslatot».

Az indítvány körül kifejlődött vitában támadások hangzottak el a katolikus papság ellen és ez ellen *Somssich* Pál legélesebb hangon tiltakozott.

Ugyanennek a vitának új fejezete kezdődött, amikor *Hoffmann* Pál, *Sennyey* Pál, *Somssich* Pál, *Bánó* József, *Éber* Nándor, *Pulszky* Ágoston, *Falk* Miksa, *Széll* Kálmán, *Urváry* Lajos, *Hódossy* Imre, *Prileszky* Tádé, *Justh* József, *Mihályi* Péter és mások határozati javaslatot nyújtottak be, hogy :

«A képviselőház küldjön ki a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felügyelete és kezelése alatt *alapítványok és alapok jogi természetének* megvizsgálására bizottságot, mely a mult országgyűlés folyama alatt ugyanazon célból kiküldve volt bizottság munkáját folytatólag megvizsgálja és ennek eredményéről mielőbb véleményes jelentést tegyen, mindaddig pedig az alapok és alapítványok az eddigi módozatok szerint kezeltesenek».

Ezt az indítványt a képviselőház *elfogadta*. Annnyiban érdemel ez különösebb figyelmet, mert azt mutatja, hogy nem lankadt az a törekvés, amely az alapok jogi természetének ürügye alatt bizonyos *szekularizációs mozgalmakat tartott felszínen*. Noha az Egyháznak is érdeke volt, hogy végre minden vitán felül tisztáztassanak a mesterségesen elhomályosított kérdések s az alapok elvonassanak a szekularizációs törekvések elől, mégis nyilvánvaló, hogy a liberális sajtó bujtogatásainak hatása alatt álló politikai akciók célja nem az egyházi jogok megvédése volt.

Időközben újra feléledt a harc a placetum körül. 1873 január 16-án egy, azóta már elfeledett nevű képviselő, *Lükő* Géza, interpellációt intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez amiatt, hogy *Schopper*

György rosznyói püspök a vatikáni zsinat határozatait papsága között szétosztotta és ezzel papjait a határozatok követésére buzdította. *Lükő* Géza ebben a királyi tetsvényjog megsértését látta s azt kérdezte a minisztertől, hogy *«e törvénytelenység ellenében hajlandó-e eljárni»*. *Trefort* Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter másnap, január 17-én levelet intézett *Schopper* püspökhöz, hogy felvilágosítást kérjen a történetekről. Többszöri sürgetés után a püspök január 31-én választ küldött, melyben kijelenti:

«A meztelen tény néhány rövid szóval annyi, hogy én a vatikáni zsinat határozatainak 200 példányát *Lonkay Antal* nyomdájában megvettem és azokat papságom között szétosztottam». Ezután új levelezés következett *Trefort* és *Schopper* püspök között.

Trefort egyik levelében a püspök eljárása felett *roszszalásának adott kifejezést* és azzal fenyegette meg, hogy *«megismétlődés esetén a törvények tekintélyét szigorú eszközökkel lesz kénytelen biztosítani»*. Csak ezek után, 1873 június 24-én adta meg válaszát *Lükő* Géza interpellációjára, amelyben a püspökkal való levelezését és annak eredményét közölte. Szenvedélyes vita tört ki. A képviselőház 83 szavazattal 71 ellenében leszavazta a minisztert, nem vette tudomásul a választ és azt tárgyalásra tűzte ki. Az alkotmányos életben e ritkán előforduló leszavazás következménye terjedelmes vita volt, amely ez év június 28-án kezdődött azzal, hogy *Lükő* Géza határozati javaslatot nyújtott be *Gulner Gyula*, *Horánszky Nándor*, *Pécsy Tamás*, *Ghyczy Dénes*, *Orbán Balázs*, *Matolay Etele* és mások aláírásával, amelyben azt követelte, hogy *Schopper* püspökkel is ugyanúgy járjanak el, mint annakidején a székesfehérvári püspökkal szemben. *Trefort* miniszter azzal válaszolt a határozati javaslatra, hogy saját maga is benyújtott egy határozati javaslatot, mert szerinte az állam és az Egyház viszonya kellően tiszt-

tázza nincs s ezen az alapon határozatilag kérte kimondani egy bizottság kiküldését abból a célból, hogy az állam és Egyház közti viszony szabályozására javaslatot dolgozzon ki és ezt a Ház elé terjessze.

A vita nagyon szélesen indult meg, résztvett abban *Ugron Gábor*, aki túlságosan tágkörűnek találta a javaslatot, *Apponyi Albert* gróf, a mérsékelt ellenzék vezére, aki elfogadta ugyan a javaslatot, de csak azért, hogy az izgatottság méregfoga kihúzássék.

Azután felszólalt *Deák Ferenc*, aki megtartotta híres *egyházpolitikai beszédét*. Helyeselte a miniszter álláspontját. Ellenkező nézetekkel szemben kifejtette, hogy az állam törvényei tiszteletben tartandók, *de a törvényhozásnak nincs joga a katolikus autonómiába akként beavatkozni, hogy direktívákat adhasson s elítélte azokat, akik amellett, hogy vallástalanok, egymást tüzelik, hogy vallási háborúk harcosai legyenek.*

1873 november 27-én szavazott a képviselőház *Trefort* határozati javaslata fölött és azt a Ház többsége elfogadta és kiküldött egy 27 tagú bizottságot az állam és Egyház közti viszony szabályozása céljából. A bizottság tagjai a következők voltak : *Simonyi Lajos* báró, *Gorove István*, *Boncs Döme*, *Csengery Antal*, *Gullner Gyula*, *Hazmann Ferenc*, *Királyi Pál*, *Zsedényi Ede*, *Lükő Géza*, *Madarász József*, *Molnár Aladár*, *Joanovics György*, *Kondorossy György*, *Hoffmann Pál*, *Nikolics Sándor*, *Bánó József*, *Wahrman Mór*, *Molnár Antal*, *Taray Endre*, *Zichy Antal*, *Tisza Kálmán*, *Somssich Pál*, *Kállay Ödön*, *Paczolay János*, *Sennyey Pál* báró, *Bartal György*, *Szentimrey Elek*. Elnök lett *Gorove István*, jegyző *Molnár Aladár*.

Bizonyos jogos megütközést keltett, hogy a bizottság egy része nemkatolikus, sőt nemkeresztény, jelentékeny része pedig szabadkőműves páholyok tagja volt.

A kiküldött bizottság 1874 június 16-án nyújtotta be

első jelentését a *polgári házasság ügyében*. Szükségesnek vélte a polgári házasság behozatalát, de előbb egy házassági anyagi törvény beterjesztését a házassági jogról és a házasságkötés módozatairól s végül az *anyakönyvek vezetéséről*. Ez a javaslat már lényegében magában foglalta a *kötelező polgári házasságnak* későbbi törvénybe iktatott módozatait.

A képviselőház a jelentést június hó 23-ára tűzte ki. A vitában valamennyi párt élénken részt vett. *Irányi Dániel, Zsedényi Ede, Horn Ede, Tisza Kálmán, Móricz Pál, Pauler Tivadar, Hoffmann Pál, Helty Ignác, Csanády Sándor, Horváth Boldizsár* a legellentétesebb oldalakról pártolták és támadták. Végül láthatólag úgy alakult ki a vélemény, hogy *a bizottság jelentése túlment azon a célon*, mint amit a Ház akart. Szavazásra tétetett fel a kérdés, 158 szavazattal 108 ellen a képviselőház többsége *a jelentést a napirendről levenni határozta* és így a polgári házasság iránt megindult mozgalom első felvonása a liberalizmus vereségével ért véget.

1874 november 7-én új bizottságot küldöttek ki, amely 75. évi április 28-án terjesztette be új jelentését az állam és Egyházak közötti viszony rendezésére szükséges törvényhozási teendőkre nézve. A bizottság törvényjavaslat-tervezetet nyújtott be egyszersmind a vallásszabadságról, amelyben nagy általánosságban körvonalazni kívánta az állam és Egyház viszonyát nagyjában az *Eötvös József* báró-féle tervezet szerint, amelyről fennebb volt szó.

A javaslat 32 szakaszban foglalkozik a *vallás szabadságával*, *egyházak alapításával*, az *istentiszteletek és ünnepek* dolgával, az *egyházi fegyelemmel*, az *egyházi rendekkel*, az *áttéréssel*, *gyermekek vallási nevelésével* és a *temetkezésekkel*.

Bittó István miniszterelnök kormányzata idején foglalkozott még a képviselőházi ciklus vége felé az *orthodox és neolog hitközségek* iskolaalapjának kérdésével s az erre

vonatkozó bizottsági jelentéssel. E fölött azonban a képviselőház hosszabb vita után napirendre tért.

Különösen az ország protestáns vidékein, a már akkor agresszív sajtó publicitásának hatása alatt mozgalom indult meg a *Jézus-társaság magyarországi tartózkodása ellen* és különösen fokozódott ez a német vallási küzdelmek hatása alatt. Akció kezdődött a rend Magyarországon való további tartózkodásának megakadályozására. Az elsők között volt *Hajdu megye* és *Pest megye* felirata, melyre nézve a képviselőház kérvényi bizottsága úgy határozott, hogy a miniszterelnöknek a kérvények utasítás nélkül kiadassanak. Ezt a határozatot 1872 december 14-én vita nélkül fogadta el a képviselőház, míg *Hajdunánás* város kérvénye mellett és ellen szélesebb körű vita indult meg. *Huszárr* Imre azt kívánta, hogy a kérvény azzal az utasítással adassék ki a miniszterelnöknek, hogy arról a Háznak tegyen jelentést. Ilyen utasítás nélkül akarta kiadni a miniszterelnöknek a kérvényt *Szögyény* László. A képviselőház külön utasítás nélkül adta ki a kérvényt a miniszterelnöknek.

Sopron szabadkirályi város kérvénye «a jezsuita zárdák eltörlése, megszüntetése, a rendnek a magyar Korona országában való eltörlése iránt» 1873 január 13-án került a képviselőház elé. Úgy ezt a kérvényt, mint *Késmárk* város és *Békés megye* hasonló feliratát is a Ház egyszerűen kiadta a közoktatásügyi miniszternek. Ellenben *Csanád vármegye* feliratánál 1873 február 8-án vita kerekedett a jezsuitarendről s annak magyarországi tartózkodásáról. A vezérszónok *Majthényi* László volt, aki szerint «közmegebotránkozást okoz, hogy e szerzet Magyarországon tartózkodik» s követelte a szerzet haladéktalan kitiltását az ország területéről; *Csáky* Tivadar gróf az indítvány tárgyalásának elhalasztását kívánta. Ennek értelmében a képviselőház többsége úgy határozott, hogy *Majthényi* indítványát kinyomják és szétosztják, majd

annak idején a Ház határoz. Ez azonban nem történt meg.

Hasonló tárgyú kérvényekkel fordultak még a Házhoz *Pozsony, Gölnicbánya, Újvidék, Komárom, Arad, Buda, Fiume* városok; *Torna, Baranya, Gömör és Kishont, Zemplén, Heves, Ugocsa, Ung, Turóc, Pest megyék* és számos 48-as kör. Ezek a kérvények a képviselőház irattárába kerültek.

Kérvényt nyújtott be 1874 február 23-án *Solymossy* báró képviselő «a polgári házasság törvényreemelése, a jezsuiták kiűzése és a papi javaknak az önálló bank alapjául való elvétele tárgyában». A képviselőház a kérdés fölött *szavazattöbbséggel napirendre tért*. Ugyancsak az 1872—75-iki országgyűlés alatt interpellációk és határozati javaslatok egész sorát terjesztették be még egyházpolitikai kérdésekben. Így *Irányi* Dániel a vallásszabadság és polgári házasság iránt, *Tolnay* Kornél a zalavári apátság tárgyában, *Szabó* Jenő a Muraköznek az egyházmegyébe való visszacsatolása iránt. *Tóth* Bálint a papi párbér tárgyában.

Ennek az országgyűlési ciklusnak utolsó és emlékezetes eseménye volt *Istóczy* Győző interpellációja 1875 április hó 8-án a *zsidók irányában követendő politika* tárgyában a belügyminiszterhez. Az élesen *antiszemita* irányú interpelláció önvédelmi harcot hirdetett a zsidóság ellen és kérdezte a minisztertől: «mit hajlandó tenni ezen elemeknek túlgyors szaporodása ellen, tekintettel arra, hogy ez elem lényege szerint nem vallásfelekezet, hanem különálló társadalmi hatalom, kasztcélokra törekszik s Magyarországnak súlyosan árt gazdasági tirannizmusával». Azt kérdezte a minisztertől, hogy a nemzsidó elemek részéről esetleg megindulandó békés önvédelmi mozgalom útjába gördít-e akadályokat s szándékozik-e ebben a kérdésben határozott álláspontot elfoglalni?

Wenckheim Béla gróf belügyminiszter feleletében azt

mondotta, hogy a zsidók polgári jogait meg fogja védelmezni. Az interpelláció előfutárja volt a néhány évvel később kirobbant antiszemita mozgalomnak Magyarországon. Az egyházpolitikai kérdések terén ez volt az 1872/75-iki országgyűlés záróakkordja.

1875-ben új történelmi korszak kezdődött Magyarországon. A Deák-párt kiélte magát. Azt a feladatot, hogy megcsinálja a közjogi kiegyezést és a belső konszolidációt, a párt elvégezte. Az 1867-től 75-ig terjedő időszak azonban nem adott módot a Deák-pártnak arra, hogy a közjogi harcok között rendezni tudja a pénzügyeket és a gazdasági kérdéseket. Az elégedetlenség miatt a közjogi ellenzék fölébe növekedett a Deák-pártnak és tartani lehetett attól, hogy mindaz a siker, amelyet Deák Ferenc politikája jelentett, a gazdasági krízisben tönkremegy.

A sors kerekét *Tisza Kálmán* ragadta meg, aki a bal-közép és a Deák-párt fúziójával új helyzetet teremtett. Az a *Tisza Kálmán*, aki 1860-tól 75-ig a közjogi kiegyezés egyik legelszántabb ellenfele volt, vállalkozott arra, hogy mint a kiegyezés védelmezője vegye át a magyar sors intézőjének szerepét. Rendkívüli taktikai érzéke s a kormányzat művészetében való gyakorlati képessége azt diktálta neki, hogy középúton haladjon. Be kellett bizonyítania Bécs felé, hogy vele szemben nincs ok bizalmatlanságra és az ország felé, hogy a feladott bihari programmpontok nem vesztek el a nemzet jövődjé számára. Őrizkednie kellett a szélsőséges politikától s *Tisza Kálmán* tizenötéves kormányzása alatt ezt az utat következetesen és céltudatosan be is tartotta. Tisztában volt azzal, hogy nem számíthat fenntartás nélkül az ország protestáns vidékeinek támogatására, amelyek szaturálva voltak a 48-as politika jelszavaitól s a fúziót elvfeladásnak tekintették. *Meg kellett tehát hogy nyerje a katolikus egyház s a magas klérus bizalmát és támogatását, hogy a 67-iki*

kiegyezés sértetlenségének politikáját minden zökkenő nélkül fenntarthassa. Nem vonhatta le liberális elvi álláspontjának konzekvenciáit, mert nem kockáztathatta a konzervatív és hitvalló *I. Ferenc József* bizalmát és az udvari körök támogatását, amelyek benne még sokáig a 48-as politika inkarnációját látták.

Tisza politikájának sarktétele volt, hogy a katolikusokat, az Egyház vezető köreit bizonyos defenzív álláspontra kényszerítse. Úgy állította be magát, mint akinek uralmától és ennek stabilitásától függ, hogy az Egyház megtarthassa közjogi és anyagi javainak integritását s ha ő bukik, utána csak a szélsőséges liberalizmus és radikalizmus politikája s azzal együtt az özönvíz következik. De másfelől állandóan mint erőtartalékot szerepeltette a protestáns liberalizmus kétségtelen erejét, hogy szükség esetén az elégedetlenkedő Egyházzal szemben szerepeltesse azt, mint egy állandóan agresszív és támadásra kész szellemi hadsereget. Így történt, hogy a 67-es kiegyezés és a magas klérus egy *látszólagos politikai érdekezonosság* szövetségében tűnt fel az ország előtt, amelyet Tisza Kálmán a maga céljaira az országgyűlésen és a főrendiházon át kihasznált.

Deák Ferenc közben elhallgatott. Tisza Kálmán lett az úr. Kétségtelen, hogy ez idő alatt az irodalom, az egyetem, az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság elprotestánsizálódásáról beszélhetünk. De Tisza Kálmán megelégedett azzal, hogy az ezek által képviselt közvélemény alkalom esetén rendelkezésre állt, a végső konzekvenciákat azonban nem vonta le. Rendkívüli ügyességgel tért ki egyházpolitikai kérdésekben minden döntés elől és ma, ha visszatekintünk az ő immár történelmivé vált korszakára, meg kell állapítanunk, hogy ezt a középutas politikát bizonyos reális józansággal végigkövette és be is tartotta. Segítségére volt ebben az is, hogy Tisza Kálmán hívó protestáns volt és az atheista irányban haladó

szabadkőművesség politikájának fenntartás nélküli követésétől vonakodott.

Tisza rendszere óvatosan igyekezett kitérni kulturharcok elől már azért is, mert ő elsősorban a magyar állam gépezetének adminisztratív kiépítésére törekedett. Azt akarta, hogy a kettős monarchián belül a magyar állam belső szerkezetének a modern jogállam követelményei szerint való kiépítésével megadja a kellő súlyt, ezáltal megmentse egy elkövetkezendő későbbi korszak számára a közjogi továbbfejlődés lehetőségét. S ha végigtekintünk tizenöt éves miniszterelnökségének idején, valóban meg kell állapítanunk, hogy ez évek munkásságát jóformán teljesen az adminisztratív törvényhozás munkája töltötte ki. A vármegyék rendezése; községek, városok, törvényhatóságok közigazgatásának reformja; a vármegyék és az igazságszolgáltatás szétválasztása; a közoktatásügyi reformok; az ország gazdasági igényeinek kielégítése; ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági intézmények és reformok létesítése foglalták el Tisza Kálmán idejének és erejének nagy részét.

Ez volt a háttere annak, hogy Tisza 1875-től 1889-ig terjedő kormányzata alatt kiemelkedő jelentőségű egyházpolitikai eseményekkel nem találkozunk.

Interpellációk, határozati javaslatok, kortesszólások tömege hangzott el ez idő alatt; a sajtó napirenden tartotta a liberális pártok követeléseit, de Tisza újabb és újabb halasztásokkal minden döntő lépés elől kitért. S ha végigtekintünk ezeken a kisebb-nagyobb hullámvéréssel járó mozgalmakon is, azt kell látnunk, hogy csupa olyan kérdések körül forogtak, amelyek már az előző évtizedet is foglalkoztatták, anélkül, hogy megoldáshoz jutottak volna.

Szinte már az unalomig ismételtették a vallásszabadság, a polgári házasság, a vegyesházasságok kérdéseit ugyanazokkal az argumentumokkal, amelyek az előző

országgyűlési ciklusokon is elhangzottak. Az előadás miatt szakadatlanul napirenden tartott kérdések azonban súlyos defektusokat is okoztak Magyarország közéletében. Ezek a problémák minél később kerültek döntés elé, annál inkább elmérgesedtek s annál türelmetlenebbek lettek azok, akik a megoldást sürgették s egy új rendszerben az uralmon levő párt «liberális» jelzőjének realizálását várták.

Hogy csak áttekintést adjunk e korszak befejezetlen és nem jelentős eseményei fölött, felemlítjük a következőket :

Mocsáry Géza interpellált 1875 november 6-án a polgári házasságról, ami válasz nélkül maradt.

A vallás- és közoktatásügyi tárca 1876. évi költségvetésének tárgyalásánál szokása szerint újra határozati javaslatot nyújtott be *Irányi Dániel* a vallásszabadság törvénybeiktatásáról, amivel szemben *Tisza Kálmán* halasztó határozati javaslatot adott be s a képviselőház 211 szavazattal 30 ellenében *Tisza* halasztó javaslatát fogadta el.

Azután *Irányi Dániel* 1876 december 2-án a vallásszabadság és polgári házasság tárgyában az 1877. évi költségvetés tárgyalásánál újra határozati javaslatot adott be. Ezzel szemben *Tisza* újra halasztó javaslatot tett és a képviselőház 187 szavazattal 80 ellenében elfogadta *Tisza* halasztó javaslatát.

Remete Géza 1876 június 10-én indítványt nyújtott be a képviselőházban a jezsuitáknak Magyarországból leendő kitiltása iránt. Az indítványhoz hozzászólás nem volt. Napirendre nem került.

Madarász József 1877 január 24-én interpellációt intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az alapok és alapítványok ügyében. Vita nem volt.

Prileszky Tádé 1878 február 24-én a katolikus autonómiaszervezet tárgyában interpellált és kérdezte, mi az

oka annak, hogy a katolikus magyar polgárokra nézve nagyhorderejű kérdésben mindeddig semmi sem történt. Választ nem kapott.

Lukasek János interpellált 1878 március 18-án a *zágrábi érsek* ügyében, aki rendeletet adott ki, hogy a Muraközön is az anyakönyvek horvát nyelven vezettessenek. Választ nem kapott.

Molnár Aladár interpellált 1878 május hó elsején a Szent István-nap megünneplése ügyében és azt kérdezte, hogy miután Szent István-nap katolikus ünnep, miért kényszerítik a protestánsokat ünneplésre? *Trefort* kijelentette, hogy e tárgyban adott rendeletét *visszavonja*, mert nem akarja mások vallásszabadságát korlátozni, de ígéretet tesz, hogy az országgyűlés elé a tárgyban törvényjavaslatot terjeszt.

Az 1878-iki költségvetés tárgyalása alkalmából *Irányi* megismételte szokásos indítványát a vallásszabadságról, anélkül, hogy erre reflexió történt volna.

1878 június 24-én *Istóczy* Győző tett indítványt a zsidó állam helyreállítása tárgyában. Hosszasan indokolva ennek előnyeit, tekintettel Magyarország elzsidósodására.¹ *Trefort* hozzászólása után indítványát visszavonta.

Körülbelül az 1878-ban bevégződött országgyűlési ciklus történetéhez hasonló az 1878/81-iki országgyűlési ciklus is, amelyet nagyrészen *Irányi* Dániel határozati javaslata a vallásszabadság és polgári házasság tárgyában az 1879-iki költségvetés tárgyalásánál és *Helty* Ignác indítványa, az alapok ügyében, töltött ki.

Irányi javaslata, amelyet kivüle még *Hegedüs* László, *Katona* Lajos, *Szajbély* Antal, *Csanády* Sándor, *Turgonyi* Lajos, *Szederkényi* Nándor, *Mocsáry* Lajos írt alá, a polgári házasságról szóló törvény mielőbbi beterjesztését

¹ Pester Lloyd 1878 augusztus.

kívánta. Hosszú és hatalmas vita indult meg, amelynek végén *Pauler Tivadar* igazságügyminiszter hozzájárulásával a határozati javaslatnak azt a részét, hogy *a polgári házasságról törvényjavaslat terjesztessék be, a Ház elfogadta.*

1879 március 18-án és 1880 április 16-án fogadta el *Irányi* határozati javaslatát a képviselőház a polgári házasság behozatala tárgyában. *Pauler Tivadar igazságügyminiszter aztán 1881 március 22-én a keresztények és izraeliták közt, valamint az ország határain kívül kötött polgári házasságról szóló törvényjavaslatot nyújtott be.* Ez a javaslat azonban nem került tárgyalás alá. Közben kérvényt intézett a magyar- és erdélyországi autonóm orthodox hitfelekezet az országgyűléshez, hogy az országos izraelita alapot a két zsidó hitfelekezet között osszák szét. Több napig tartó vita után a képviselőház a kérvényt, *Apáthy István* módosítványával a kérvényi bizottság javaslatára elfogadta.

Ebben az országgyűlési ciklusban még néhány interpelláció hangzott el, így *Miklós Istváné* 1880 szeptember 25-én az antiszemitizmus tárgyában. Miklós utalt *Istóczy Győző* antiszemita agitációjára. *Tisza Kálmán* válaszolt és kijelentette, hogy semmi olyan agitációt, amely osztályok, nemzetiségek, hitfelekezetek ellen irányul, nem tűr el.

Azután a katolikus autonómia tárgyában interpellált *Irányi Dániel* 1880 november 24-én és kérdezte, hogy az önkormányzati szervezet elkészítése végett a király által összehívott katolikus kongresszus 1871. évi elterjesztése miért nem intéztetett el? *Trefort* kijelentette, hogy most is ki van küldve egy bizottság és reméli, hogy miután az megvizsgálja az alapok és alapítványok jogi természetét, abban a helyzetben lesz, hogy annak alapján megadhatja a választ a feltett kérdésre.

1881 január 19-én interpelláltak *Kovách László* és

Szederkényi Nándor a papi párbér ügyében, miután az egri főegyházmegyében a párbér beszolgáltatása súlyos akadályokba ütközött. *Tisza* Kálmán válaszolt, és kijelentette, hogy az ügyről tudomása nincsen s az egri érsek sem hozzá, sem a belügyminiszterhez a sérelmek orvoslása tárgyában jelentést nem tett és így nincs módjában a kérdésre választ adni.

V. FEJEZET.

(Az első elkeresztelési vita. — Harc a keresztény-zsidó házasság kérdése körül. — Tiszaeszlár. — Szilágyi Dezső a kötelező polgári házasság frontján. — A főrendiház kétszer leszavazza a javaslatot. — Hatesztendei szünet. — Az 1885. évi országos kiállítás. — A véderővita. — Mayerling és Rudolf trónörökös halála.)

*

A magyarországi helvét és ágostai hitvallású evangélikus felekezet az 1868. évi LIII. és az 1876. évi XI. törvénycikkek kiegészítése végett kérvényt adott be a Házhoz, amelyet 1881 április hó 2-án tárgyalt a képviselőház. Ekkor merült fel az *első elkeresztelési vita*. Az úgynevezett *soproni esetről* volt szó, amelyre a királyi tábla ítélete adott alkalmat.

A soproni római katolikus lelkész megkeresztelt egy vegyesházasságból származott gyermeket, a nélkül, hogy erről bizonyítványt adott volna ki és a nélkül, hogy ezt a bizonyítványt áttette volna az evangélikus felekezet lelkészéhez. Az evangélikus felekezet panasszal fordult a királyi ügyészséghez, amely ebben az eljárásban kihágást látott és megindította a büntető eljárást.

Az elsőfokú bíróság, a soproni kir. járásbíróság kimondotta a katolikus lelkész bűnösségét, amelyet azzal követett el, hogy 18 éven aluli kiskorút törvény ellenére saját egyházába vett be. Felfolyamodással az ügy a táblához került és ez megszüntette a büntető eljárást és felmentette a lelkészt. *Ez volt az első eset, hogy úgynevezett*

«elkeresztelésin» ügy a törvényszék, illetőleg a nyilvánosság fóruma elé került.

A katolikus egyház álláspontja szerint a katolikus lelkész által megkeresztelt egyén katolikusnak tekintendő, míg a protestánsok azt vitatták, hogy a kereszteleés csak «felvétel az általános kereszténységbe» és nem zárja ki azt, hogy a katolikus lelkész által megkeresztelt egyén, amennyiben egyébként protestáns lelkész által lett volna kereszteleendő, az illető protestáns felekezet tagjának tekintessék. Azt állították, hogy a katolikusok a protestáns gyermeket katolikusnak keresztelik el s illetéktelenül veszik fel az Egyház kebelébe. Ez úgynevezett «sérelem» volt, ami beleütközik az 1848 :XX., 1868 : LIII. t.-c.-be.

Az evangélikusok kérvényét, amely ezt az ügyet a képviselőház elé hozta, a kérvényi bizottság azzal a véleménnyel terjesztette a Ház elé, hogy az a minisztériumnak a miniszterelnök útján megfontolás és annak következtében szükségessé váló eljárás céljából kiadassék. A kérdéshez *Vidlickai* József szólt hozzá és azt akarta, hogy a kérvényi bizottság javaslata kiegészíttessék olykép, hogy az evangélikusok kérvénye a szükséges törvényhozási eljárás kezdeményezése céljából adassék ki a minisztériumnak. Ezt az indítványt visszavonta, miután *Baross* Gábor sokkal továbbmenő indítványt tett. A képviselőház elfogadta a kérvényi bizottság előterjesztését *Baross* Gábornak azzal a kiegészítésével, hogy :

«A jelen kérvény, amely az evangélikus egyház jogállása a bevett vallásfelekezetek jogi helyzetének, viszonyosságának és kölcsönös békéjének szempontjából a legpontosabb figyelmet és beható tanulmányozást kívánja meg, a minisztériumnak a miniszterelnök útján megfontolás végett és az annak következtében szükségessé válható törvényhozási eljárás kezdeményezése céljából adassék ki».

Az első elkeresztelési vitának egyelőre további következménye nem volt. Az országgyűlési ciklus véget ért, ez az ügy is, mint a többi felvetett kérdés, halasztó határozattal lekerült a napirendről.

Nemcsak Tisza Kálmánon, hanem a helyzeten is mult, hogy a rendszer kerülni volt kénytelen minden olyan lépést, amely a katolikus egyházat provokálta volna. Mégis volt e korszaknak egy epizódja, amely — bár csak epizód maradt, — nagyjelentőségű esemény volt az egyházpolitikai erőpróbák történetében. Az egész epizód olyan benyomást tesz, mint egy hirtelen kerekedett szélvihar, amely épp olyan gyorsan el is mulik, mint ahogy keletkezett.

Tisza Kálmán kormányára nagy adósságként nehezedt az előző országgyűlésen benyújtott törvényjavaslat a *keresztény és zsidó polgári házasságról*, amely akkor nem volt már tárgyalható. Mivel a képviselőház határozati javaslata utasította volt annakidején Pauler Tivadar igazságügyminisztert a javaslat beterjesztésére, ez alkotmányos kötelezettség elől nem térhetett ki és így az 1881/84-iki országgyűlési ciklus elején, 1881 október 8-án újra benyújtotta ugyanazon törvényjavaslatot. A Ház azt az igazságügyi bizottságnak adta ki.

Csaknem két esztendeig hevert a javaslat az igazságügyi bizottság asztalán. Tisza Kálmánnak nem volt sürgős a dolog. Mindenképen kerülni akarta a rendkívül kényes probléma felvetését, mert tisztában volt azzal, hogy a javaslatot ellenzi az Egyház, a liberálisokat pedig nem elégíti ki. 1883 május 22-én terjesztette be jelentését az igazságügyi bizottság. A javaslaton sok módosítást tett a bizottság a nélkül, hogy lényegében a tendenciáján változtatott volna. A vita a sajtóban rendkívül éles volt. Azok a lapok, amelyek túlnyomórészen liberális-radikális irányt képviseltek,¹ többnyire a közjogi ellenzék

¹ Egyetértés.

irányát követték. Azzal támadták a kormányt, hogy a javaslat csak kortescélokat szolgál az elkövetkezendő általános választások alkalmából. Ezzel szemben a konzervatívek világosan látták, hogy a javaslat *faltörő* szerepét játssza, mert amennyiben sikerül áttörni az Egyház ellenállásának frontját, feltartóztatlanul következnek azok a törvényjavaslatok, amelyek kulturharccal fenyegetik az ország belső békéjét.

Nagyon jellemző azonban az akkori helyzetre, hogy az *Idők Tanúja*-ból *Magyar Állam*-má változott egyetlen katolikus napilap kivételével nem akadt sajtóorganum, amely e javaslattal szemben a tiszta katolikus elvi álláspontot képviselte volna. Érzelmi szempontok játszottak közre még a konzervatív felfogású lapokban is nem annyira az egyházas érzéstől, mint inkább antiszemita tendenciáktól fűtötten. Nem szabad felednünk, hogy ez évek hangulatát a nevezetes *tiszaeszlári bűnpör* eseményei festették alá. Az országban hatalmas antiszemita mozgalom söpört végig. Magában a képviselőházban egy kicsiny, de agresszív antiszemita párt alakult Ónódy Géza és Istóczy Győző vezérlete alatt s a Dunántúlon olyan mérveket öltő antiszemita mozgalmak keletkeztek, hogy több vármegyében, így Somogy és Zala vármegyében is a tömegmozgalmak megfékezése céljából a kormánynak ki kellett hirdetnie a statáriumot. Ebben a légkörben a keresztény-zsidó házasságról szóló törvény betervezését Tisza Kálmán nem tartotta kedvezőnek, de az egyre türelmetlenebb liberális közvélemény megnyilatkozásával szemben ellenállni nem volt elegendő ereje. A törvényjavaslat tulajdonképeni hangsúlya azon volt, hogy a házasságkötést állami feladatnak jelentette ki. Igaz ugyan, hogy ez egyelőre csak a zsidó-keresztény házasságra vonatkozott, de már magában foglalta a polgári házasság institúcióját.

A javaslat előadója *Literáty* Ödön volt. Mindjárt az

előadó fejtegetései után elsőnek *Irányi* Dániel szolt a tárgyhoz és határozati javaslatot terjesztett be a függetlenségi párt nevében, amelyben kimondani kívánta, hogy tekintettel a képviselőház által 1869 óta több ízben kifejezett akaratára az általános polgári házasság mellett, ez a javaslat nem elégíti ki a Házat és utasítja az igazságügyminisztert, hogy új törvényjavaslatot terjesszen be az általános polgári házasságról.

Hatalmas vita indult meg, melyben résztvett *Horváth* Boldizsár volt igazságügyminiszter is, aki szerint :

«Egy nagy liberális elv diadala van abban, hogy az állam, habár részben is, gyakorlatba veszi elévülhetetlen jogát a házassági ügy szabályozása körül».

Ónódy Géza a javaslat ellen ; *Pulszky* Ágost, *Herman* Ottó, *Madarász* József az Irányi-féle határozati javaslat mellett ; *Szalay* Imre, *Istóczy* Győző a javaslat és az Irányi-féle határozat ellen mondtak szenvedélyes és terjedelmes beszédet s felszólalt *Tisza* Kálmán miniszterelnök is, aki különösen az ellen tiltakozott, mintha a kormány a törvényjavaslattal kortescélokat szolgált volna.

Ebben a vitában jelentkezik először mint nagy debatter *Szilágyi* Dezső. Jobbra és balra hadakozva, követelte a mérsékelt ellenzék padjairól, hogy a kormány törvényjavaslatot csináljon és pediglen nemcsak az általános polgári házasságról, hanem a kötelező polgári házasságról, amely kimondja azt, hogy a polgári kötésnek meg kell előznie az egyházi házasságkötés szertartását. Szerinte :

«Ha nem akarjuk, hogy az Egyházak olyanra kötelezessenek, ami hitelveikkel ellenkezik, akkor egy olyan államban, amelyben lelkiismereti szabadság van, amelyben jogegyenlőség van, amit megsérteni nem szabad, súlyos bűnhődés veszélye nélkül a házasság polgári megkötésének formája kikerülhetetlen». Azt vitatta, hogy a legszélsőbb ellenzéki is inkább szavazhat a kötelező pol-

gári házasságra és ezért nyújt be ebben az irányban határozati javaslatot.

Egymásután szólaltak fel a zárszó jogán Győry Elek, Tisza Kálmán, továbbá Irányi Dániel és végül újra Szilágyi Dezső, hogy megindokolják határozati javaslataikat. A képviselőház végül szavazattöbbséggel a keresztény és izraelita, valamint az országon kívül kötött polgári házasságról szóló törvényjavaslatot az igazságügyi bizottság szövegezése szerint általánosságban *a részletes tárgyalás alapjául elfogadta*. Ezzel elesett Ónódy és Győry képviselők ellenző határozati javaslata. Azután szavaztak Irányi Dániel határozati javaslata fölött és ezt a Ház szótöbbséggel *elfogadta*. Miután Szilágyi Dezső a kötelező polgári házasságról szóló határozati javaslatát csak az Irányi-féle javaslat kiegészítőjéül tette meg, a szavazás eredménye után ezt a határozati javaslatot *visszavonta*.

Ugy látszott, a kocka el van vetve és a *Corpus Juris*-ba kerül a zsidó-keresztény polgári házasságról szóló törvényjavaslat, amely már a polgári házasság elvi alapján áll. Azonban a sors könyvében másképen volt megírva. Az ország konzervatív körei, amelyek hatása alatt állottak a sajtóban dúló szenvedélyes politikai vitáknak, kezdetek ráeszmélni arra, hogy kötelességeik vannak a magyar kereszténységgel szemben. A püspöki kar és a konzervatív arisztokrácia, amelynek kezében volt a főrendiház abszolút többsége, ellenzéki álláspontra helyezkedett. Különös nehézség nélkül sikerült Simor János hercegprímásnak teljes erővel felvonultatni a főrendiházba az egyházi és világi főrendeket, amikor a törvényjavaslat a képviselőház tárgyalásainak befejezése után 1883 december 10-én a főrendiház elé került döntés végett.

Első szónok Simor János hercegprímás volt. Rövid, de annál hatásosabb beszédében kifejtette, hogy a törvényjavaslat nem a keresztény családi eszményeinek útján jár; új intézményt, új szövetkezést akar, amelynek

a javaslat házasság nevet ad, de amely szövetség messze esik attól a fogalomtól, amelyet a kereszténység a házasságról alkot. A házasság nem állami szolgálat, hanem megbízatás Istentől az ő teremő működésében s rendelese szerint a házasság méltósága magas, mint isteni alapítójának trónja. Az állami mindenhatóságnak nincs joga beleszólni a házasság kérdésébe. A törvényjavaslatot még a részletes tárgyalás alapjául sem fogadta el.

Utána a protestáns Vay Miklós báró pártolta a javaslatot.

Haynald Lajos bíborosérsek mondotta el ezután nagyhatású beszédét, amelyben kifejtette a liberális szellem kártételét s azt az ijesztő elpogányosodást, amelyet a keresztény nép élete mutat. 1881-ben — mondotta — a tisztán evangélikus házasságokból s az evangélikusokkal vegyesházasságokból született gyermekeknek és törvénytelen gyermekeknek húsz százaléka, körülbelül 9000 gyermek maradt kereszteleetlenül s e házasságoknak csak 46 százaléka részesült egyházi áldásban. Óvta a főrendiházat, hogy ennek a romlásnak zsilipjeit felemelje s ezért a törvényjavaslatot nem fogadta el tárgyalás alapjául.

Schlauch Lőrinc szatmári püspök, a későbbi bíboros szállt még síkra az egyházi álláspont mellett, mert ez a törvényjavaslat a nép vallásos érzelmeit hátrányosan érinti s ezért nem fogadta el.

Ezek után *Pauler* Tivadar igazságügyminiszter kísérelte meg a védekezést a javaslatot támadó beszédek ellen, majd *Andrássy* Gyula gróf, a volt külügyminiszter támogatta a javaslatot és kezdett polémiába Simor János hercegprímással. Azt vitatta, hogy «az Egyház és az állam érdekében jár el, amikor elfogadja a törvényjavaslatot, amely *ma még oly megoldási módot biztosít, hogy nem sértő az egyházi tanokra nézve*». A vita végeredményében már látnivaló volt, hogy a többség a javaslat

ellen van. Ezért Tisza Kálmán még egyszer felszólalt, hogy mentse a helyzetet. Ezután a szavazás következett. Házaszály szerint kérték a névszerinti szavazást. A javaslat mellett szavaztak az országzászlósok, *Bánffy Miklós gróf, Erdődy István gróf, Vay Miklós báró és Szilágyi József*; a főispánok, akik valamennyien berendeltettek; a hercegek közül *Batthyány Ödön*; a grófok közül az *Andrássyak, Csákyak*, s a liberálisoknak ismert arisztokraták, a bárók közül a túlnyomóan protestáns vallásúak. A javaslat ellen szavazott valamennyi római katolikus érsek és megyéspüspök, címzetes püspök, főpápa; az országzászlósok közül *Czirák János gróf, Szapáry Géza gróf*; a főispánok közül *Szapáry István gróf, Esterházy Pál herceg*; a grófok közül a katolikusok, így az *Apponyiak, Batthyányok, Czirákyak, Festetichek, Forgáchok, Károlyiak, Wenckheimok* és tizenöt *Zichy gróf*. A bárók közül néhány katolikus főrend és végül *Ugron Lázár* erdélyi királyi hivatalos. A szavazások végeredménye: 212 igazolt főrend közül a javaslat mellett szavazott 103, ellene 109 és így a keresztény-zsidó házasságról szóló törvényjavaslatot a főrendiház hat szavazattöbbséggel leszavazta.

Zichy Nándor gróf a szavazás után indítványozta, hogy indokolás nélkül, egyszerűen közöljék a képviselőházzal a szavazás eredményét. Ebben az értelemben küldötték meg a képviselőháznak a leszavazott törvényjavaslatot azzal, hogy a főrendiház többsége azt elutasította.

Két nap múlva, 1883 december 12-én tartott ülésén foglalkozott a képviselőház a felsőház döntésével

A sajtóban viharos izgatás indult meg az Egyház és a főrendek ellen.

Irányi Dániel határozati javaslatot nyújtott be, hogy miután a főrendiház a javaslatot minden indokolás nélkül leszavazta, most már utasítsa a képviselőház az igazságügyminisztert, hogy az általános kötelező polgári ház-

ság iránt mielőbb terjesszen be törvényjavaslatot. Ugyancsak aznapon *Szilágyi* Dezső szintén nyújtott be határozati javaslatot, amely így szólt :

«Utasítsa a Ház a minisztériumot, hogy a házasság polgári viszonyainak minden állampolgárra kiterjedő kötelező szabályozása és a házassági viszonyt tárgyaló peres ügyekben az állami bíróságok kizárólagos bíraskodása iránt mielőbb törvényjavaslatot nyújtson be».

Tisza Kálmán miniszterelnök nem járult hozzá *Szilágyi* határozati javaslatához s a képviselőház *Irányi* Dániel javaslatát fogadta el, amelynek második része így szólt :

«A Ház oly felhívással küldi vissza a javaslatot a főrendiházhoz, hogy azt újabb és bővebb megfontolás tárgyává tegye, ahhoz hozzájárulni szíveskedjék».

Ezzel az üzenettel vette át a főrendiház 1884 január hó 10-én este a javaslatot és bizottsági tárgyalás mellőzésével január hó 11-iki ülésének napirendjére tűzte ki azt. Ez az ülés egészen rövid volt. *Simor* János hercegprímás rövid nyilatkozata nyitotta meg, aki a maga és püspöktársai nevében kijelentette, hogy tekintettel lelkiismeretsugallta kötelességeikre, hitelveikre, a haza valódi javára, ragaszkodnak a már kifejtett állásponthoz s a törvényjavaslathoz ma sem járulnak hozzá. *Szécsen* Antal gróf kérte ezután a főrendeket, hogy az előbbi határozatot tartsák fenn.

Perczell Miklós, *Gyürky* Ábrahám főispánok, *Vay* Miklós báró koronaőr, *Rosner* Ervin báró, *Csáky* Albin gróf, *Keglevich* István gróf próbálták védeni a javaslatot s a vita bezárása után *Tisza* Kálmán szólt még röviden. Az újra elrendelt névszerinti szavazásban 391 igazolt főrendi tag közül a javaslat mellett szavazott 191, ellene 200, ennél fogva kilenc szótöbbséggel a javaslatot újra elutasította a főrendiház.

Ezek után a képviselőház kénytelen volt tudomásul

venni a főrendiház hajthatatlan álláspontját. Tisza Kálmán miniszterelnök azt az indítványt tette, hogy *a képviselőház álljon el a további kísérletezéstől*, ne küldje vissza a törvényjavaslatot a főrendiházhoz, hanem tartsa függőben elhatározását és «elvárja a kormánytól, hogy *erre alkalmasnak mutatózó időben egy, a célnak megfelelő törvényjavaslatot terjesszen be*». Ezzel szemben Irányi azt az indítványt tette, hogy a képviselőház fenntartván a múltévi november 24-én az általános kötelező polgári házasság tárgyában hozott határozatát, a főrendiház által visszaküldött javaslatot vegye le a napirendről. Szilágyi Dezső, aki a polgári házasság kérdésében intransigens volt és a főrendiház által történt leszavazásban politikájának kudarcát látta, sehogysem akarta megérteni, hogy e kudarc dacára Tisza kormánya nem bukott meg, *bizalmi döntést provokált* és olyan határozati javaslatot nyújtott be: «Mondja ki a Ház, hogy a kormány határozati javaslatát nem fogadja el». A képviselőház öt napon át tartó heves vita után, névszerinti szavazásban Tisza határozati javaslatát fogadta el 171 szavazattal 131 ellen.

1884 januárjában zárult le ez a heves vita és 1890-ig egyházpolitikai természetű vita többé nem volt a képviselőházban. *Hatesztendei szünet következett*, aminek okát azonban nem a liberális sajtó és politikai tábor visszavonulásában, hanem a pártok akaratán kívül fekvő, többnyire közjogi kérdésekben és eseményekben kell keresni. A közfigyelmet ekkor már az 1885. évi országos kiállítás gondolata foglalta el, amely a világ előtt demonstráció akart lenni Magyarország kulturális, gazdasági haladásáról. Mint emlékeztető, világraszóló esemény lett a 85-iki országos kiállítás s a pártok ez idő alatt bizonyos nyugalmi állapotba helyezkedtek, hogy kifelé a magyar társadalom egységét dokumentálják. Azután *a kiegyezés megújításának* politikai harcai következtek. Jött az 1888—

89-iki *véderővita* a közjogi harcoknak olyan, már véres eseményekben kirobbant küzdelme, amilyenre azelőtt az ország életében még nem volt példa. Következett a *mayerlingi tragédia*, *Rudolf* trónörökös halála s azután *Tisza Kálmán bukása*. 1890. év első napjaiban érkezett el az a korszak, amelyet *egyházpolitikai harcok korának* nevezünk.

VI. FEJEZET.

(Az egyházpolitikai harc sajtója. — Szapáry Gyula gróf kormánya. — Molnár János elkeresztelési «kihágásai». — A hercegprímás levele. — Az elkeresztelési rendelet végrehajthatatlannak bizonyul. — A trónbeszéd az egyházpolitikáról. — Vaszary bíboros: Pax! — A Wekerle-kormány. — A király fenntartásai. — Beterjesztik a javaslatokat. — Leszavazás a főrendiházban és a peer-chub. — Zichy Nándor gróf és Eszterházy Miklós Móríc gróf harcai az Egyház mellett. Megalakul a néppárt, az Alkotmány és az Új Lap. — A Bánffy-kormány.)

*

Nem szabad azt hinnünk, hogy a hatévi látszólagos nyugalom alatt a jövő előkészítésére és egy általános nagy egyházpolitikai harc kibontakozására nem történt semmi sem. Igaz ugyan, hogy a törvényhozás termében e hat év alatt a nyugalmi helyzetet e tekintetben nem zavarta meg semmi, de künn a társadalomban, a sajtóban, programbeszédekben, politikai klubokban engesztelhetetlenül folyt az egyházellenes harc, mert azok, akik a zsidó-keresztény polgári házasság kérdésében vereséget szenvedtek, ebbe beletörődni és megnyugodni nem tudtak. Maga a közszellem már teljesen át volt hatva a liberális gondolkodástól s amint az előbbiekből láttuk, magában a parlamentben egyetlen olyan politikai párt sem akadt, amely nyíltan és félreérthetetlenül a katolikus álláspontot képviselte volna. Egy-két képviselő szórványos állásfoglalásán kívül a képviselőház teljesen a liberális

egyházpolitika gondolatkörében mozgott s csak a taktika és a módszerek választották el a pártokat s az a tempókérdés, amellyel megvalósítani remélték a Tisza-rendszer bukása után az egyházpolitikai reformokat. Ennek a korszaknak a sajtója a *Magyar Állam* című katolikus lap kivételével teljesen baloldali álláspontot foglalt el. A *Csávozszy* és *Eötvös* Károly vezetése alatt álló *Egyetértés* a baloldali liberalizmust képviselte. A *Pesti Napló* konzervatív szellemű volt ugyan, Apponyi-párti lap, de egyházi kérdésekben nem exponálta magát. Az 1881-ben alakult *Pesti Hírlap* szélsőliberális felfogást vallott. Az 1882-ben *Rákosi* Jenő vezetése alatt alakult *Budapesti Hírlap* néha megütött ugyan katolikus hangokat is, de a liberális nacionalizmus szellemét képviselte. Volt e korszaknak még egy lapja, a *Hazánk*, mely az akkori mérsékelt ellenzék sok tekintetben keresztény szellemű, de nemkatolikus lapja volt. Azután ott volt a *Budapest*, a Wodianer-cég néplapja, amely azonban egyházpolitikai kérdésekben akkor nem foglalt állást. A szűkebb értelemben vett Tisza-rendszer szellemét a *Jókai* Mór által szerkesztett *Nemzet* képviselte; ez protestáns liberális irányú lap volt. A *Somogyi* Ede által szerkesztett, rövid ideig fennálló *Nemzeti Újság* 1886—87. években indifferens jellegű volt. Említhetjük itt még az egyházpolitikai küzdelmek korszakában alakult *Honvéd* című napilapot (1893), amely a legkeresztényellenesebb, kifejezetten katolikusellenes napilap volt dr. *Aczél* Ede szerkesztésében. Ez volt az a lap, amely legelőször adott teret *Vázsonyi* Vilmos szereplésének. A *Falk* Miksa szerkesztése alatt álló *Pester Lloyd*, a budapesti börzevilág németnyelvű lapja, természetesen a liberalizmus szellemét képviselte. Ez volt a 80-as évek végének és a 90-es évek elejének sajtója, amelytől az Egyház hittételeinek védelmét várni egyáltalán nem lehetett s nem változtatott ezen a helyzeten az sem, hogy amikor már javában folyt az egy-

házipolitikai küzdelem, a katolikus felfogás iránt bizonyos megértést tanúsító sajtóorgánium alakult *Nemzeti Újság* cím alatt 1894-ben, *Günther* Antal szerkesztésében és *Kaas* Ivor báró szellemi vezetésével.

Fennebb említettük azt az antiszemita hullámot, amely az 1882/83. években a tiszaezlári bünper hatása alatt végigsöpört Magyarországon. Alakult akkor egy 17 tagú antiszemita párt, amely képviseltette magát a drezdai antiszemita értekezleten is. Ezt a pártot azonban nem szabad keresztény világnézeti alapon álló pártnak gondolnunk, mert nem valláserkölcsi, hanem túlzó nacionalista alapon állott. Ez a párt túlnyomórészen protestáns képviselőkkel állt. Határozott katolikus politikát egymagában *Szemecz* Emil, a *Magyar Állam* publicistája képviselt rövid parlamenti szereplése alatt. Feltűnt ugyan már ebben a korszakban *Hock* János papképviselő és *Komlóssy* Ferenc is, ők azonban ennek a korszaknak sajtószerű liberális katolicizmusát jelentették s politikai szereplésüknek hangsúlya a függetlenségi politikán nyugodott. Ez volt a hadállás, amikor Tisza Kálmán megbukott.

Új korszak következett Magyarországon, amelyet egyfelől a 67-es kiegyezést megmentésének gondolata, a szabadelvű párt uralmához való görcsös ragaszkodás, másfelől a függetlenségi és 48-as közjogi ellenzék előtörésének vágya és a Tisza-rendszer gyűlölete festett alá. A szabadelvű párt kiélte magát. Új elemeket kellett felvennie magába, hogy megmentse életképességét. Ezt a kísérletet *Szapáry* Gyula gróf reprezentálta, akinek személye felé azért fordult *I. Ferenc József* bizalma, mert a konzervatív főúr a szabadelvű párt kevésbé elhasznált elemeinek vezére és a 48-as politika elszánt ellenfele volt. *Szapáry* Gyula gróf már bevette kabinetjébe *Szilágyi* Dezsőt, aki az Apponyi-párt padjairól lépett be a szabadelvű pártba. Helyet foglalt a kabinetben *Csáky* Albin gróf is, a vallás-

és közoktatásügyi miniszter, akinek világnézete — mint utólag határozottan megállapítható — szélsőségesen liberális, egyházellenes volt. A kabinetnek talán egyetlen olyan tagja volt, aki mereven ellenezett minden támadást az Egyház ellen, *Fejérváry Géza* báró. Ő volt az, aki később a Wekerle-kabinetben ellenezte az egyházpolitikai javaslatok benyújtását. Amikor azonban *I. Ferenc Józsefet* sikerült a szabadelvű párt taktikájával rábírní arra, hogy az egyházpolitikai törvényhozáshoz előzetes hozzájárulását megadja, a király iránt való feltétlen hűség által vezetett Fejérváry többé már nem állt ellen.

Senki sem gondolt akkor arra, hogy *Szapáry Gyula* gróf kormánya fogja megindítani az egyházpolitikai harcot. Ez a szándék a miniszterelnöktől távolállott. De az 1884-ben vereséget szenvedett liberális tábor olthatatlan vágygal tört előre, hogy ami akkor nem sikerült, azt a Szapáry-kabinet gyöngé ellenállásának áttörésével elérje. Ennek a korszaknak jelszava elsősorban a purifikáció volt, az állítólagos «Tisza-korrupció» letörése. Mégis Szapáry Gyula gróf vallás- és közoktatásügyi miniszterének 1890 február hó 26-án az 1868 : I.III. t.-c. 12. szakaszának végrehajtása tárgyában kiadott úgynevezett «*elkeresztelési rendele*t» indította meg a lavinát.

Amint az előzőkben láttuk, az első elkeresztelési vita úgy ért véget, hogy ez a kérdés nem vont maga után távolabbi következményeket. Akkor a probléma lekerült a parlamenti viták napirendjéről. De továbbélt künn az életben, mert a katolikus egyház és a protestáns felekezetek között az elkeresztelés kérdésében az ellentétek áthidalhatatlanul fennmaradtak.

Az 1868. évi I.III. t.-c. 12. szakasza szerint a vegyesházasságokból született gyermekek 18 éves korukig nemük szerint követik szüleik vallását. Az 1879. évi XL. törvénycikk pedig úgy rendelkezik, hogy azt a lelkészt, aki másvallású 18 éve előtti gyermeket saját felekezetébe

felvesz, kihágásban kell megbüntetni. Ez volt a vita alapja.

Molnár János komáromi apátplébános, a későbbi néppárt vezérembere több ízben keresztelt meg vegyesházasságból származó gyermekeket a nélkül, hogy erről az anyakönyvi kivonat megküldésével a protestáns felekezet lelkészét értesítette volna. *Molnár János* ellen kihágási eljárásokat indítottak és őt több esetben megbírságozták. A sajtóban, egyházi gyűléseken ez a kérdés hallatlan vitákra, szenvedélyes harcokra vezetett. A katolikus egyház alsópapsága láthatólag semmi körülmények között sem volt hajlandó belenyugodni abba, hogy a fentebb említett két törvénycikk intézkedései érvényben maradjanak, mert ezeket hitelveivel összeütközőknek találta és inkább vállalta az államhatalom által kirótt büntetést, semhogy szembeszálljon a szülők természetes jogával, a lelkiismeret szabadságával s azzal a hitelvél, hogy a katolikus pap által megkeresztelt gyermek katolikusnak tekintendő.

Ez volt a kiindulási pontja *Csáky Albin* gróf vallás- és közoktatásügyi miniszternek, aki 10.086/1890. szám alatt valamennyi egyházmegyei hatósághoz és törvényhatósághoz rendeletet intézett *a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldése tárgyában*.

A püspöki kar konferenciára ült össze és a rendeletet ideiglenesen *elfogadhatónak és végrehajtandónak* találta és ki is adta az alsópapságnak erre vonatkozó utasításait, de nyomban Rómához fordult további utasításért. A liberálisok ezt a helyzetet úgy állították be, hogy a katolikus egyházban *belforradalom van* s az alsópapság szembe helyezkedett a felső papsággal. Ez azonban csak egy mesterségesen kiélezett látszat volt. Az igazság az volt, hogy maga a felsőpapság is provokálónak, feleslegesnek tekintette a rendeletet, mert beleütközött a tridenti zsinat határozataiba.

A római Curia nyilatkozott ebben a kérdésben. Álláspontja az volt, hogy a katolikus pap által kiszolgáltatott keresztség szentsége által az illető nemcsak a kereszténységbe, hanem a katolikus egyházba vétetik be. A keresztény népcsaládba való felvételnek nem az anyakönyvezés, hanem tisztán a keresztség szentsége a feltétele. Maga a *hercegprímás levelet* is intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez és abban a következőket írta :

«Dacára annak, hogy a katolikus klérus a miniszter által kibocsátott rendeletek iránt mindig tisztelettel viselkedik, dacára azon odaadó tiszteletnek — már maga ez a *contradictio* is jelzi, hogy itt valami más kérdés van, melylyel a magas kormány minden rendeletét fogadni szoktuk — ezen esetben erőszakot kellend tennünk saját lelkiismeretünkön, ha a fenti kormányrendelet közlése mellett szívünkre nem kötnők az egyházi hatóságunk alatt levő lelkészeknek egyúttal azon, a katolikus egyház hitelvében gyökerező és ezért általunk semmi körülmények közt meg nem változtatható egyházi szempontokat, melyekre a lelkészeknek, a magas kormány ily szigorú és mint alább szerencsém lesz kifejtteni, hazai törvényeinkben nem foglalt intézkedésével szemben a vegyesházasságok kötése és az azokból született gyermekek megkeresztelése körül figyelniök kell».

Azonban a kormány az elkeresztelési rendeletet *kiadta*. Ennek 1. szakasza kimondja, hogy más hitvalláshoz tartozó gyermekeknek megkeresztelése esetén az illető lelkészt 8 nap leforgása alatt hivatalból átküldött értesítéssel kell értesíteni.

A 2. szakasz kimondja, hogy a saját anyakönyvében *«észrevétel»* rovatban be kell jegyezni, hogy az értesítés az illető lelkésznek hivatalból áttétetett.

A 3. szakasz szerint anyakönyvi kivonatok kiállítására kizárólagosan csak az a lelkész illetékes, akinek hitvallását az illető egyén a törvény értelmében követni tartozik.

A további 4. és 5. szakasz kihágásnak minősíti a rendelet ellen való vétséget és azt 10-től 50 forintig, ismétlődés esetén 100 forintig terjedő pénzbüntetéssel sújtja.

Ez volt a híres *elkeresztelési rendelet*. Mondanunk sem kell, hogy a kérdést, mint kedvező alkalmat kapta fel a liberális sajtó és a szélsőbaloldal a végből, hogy ezen át megostromolja az Egyházat és a magyar katolicizmus társadalmi, politikai hadállásait.

1890 november hó 18-án, tehát tíz hónap múlva került ez a kérdés *Irányi* Dániel felszólalása alapján a vallás- és közoktatásügyi költségvetés tárgyalásánál a parlament elé. Az elmúlt tíz hónap alatt a rendelet végrehajtása lehetetlennek bizonyult és az Egyház dogmatikus felfogásába való beleütközés szempontjából úgy a sajtóban, mint politikai népgyűléseken erős támadásokat provokált. *Irányi* Dániel és társai úgy érezték, elérkezett az idő arra, hogy megindítsák az Egyház ellen az offenzívát. Lényegében a kérdést úgy állították be s a parlamentben kifejlődött óriási vitát is úgy színezték ki, hogy itt egyszerű anyakönyvi kérdésről van szó és nem hitelvi problémáról. *Irányi* azt vitatta, hogy végre meg kell oldani a polgári társadalom szabadságának és jogegyenlőségének nevében a vallási béke kérdését és ezért határozati javaslatot nyújtott be, hogy a kormány terjesszen be törvényjavaslatokat a vallás szabad gyakorlatáról és a polgári házasságról.

Nyomban felszólalt *Szapáry* Gyula gróf miniszterelnök s azt mondta, hogy a kormány egyértelműleg azon a véleményen van, hogy a kiadott elkeresztelési rendelet fenntartandó, az intézkedések helyesek. Az anyakönyvek vezetése polgári funkció s amennyiben a rendelet nem vezetne eredményre, a kormány esetleg meg fogja tenni az intézkedéseket a polgári anyakönyvvizetés behozatalára is. *Szapáry* meg akarta nyugtatni a felzúdulrt liberálisokat, de nem vette észre, hogy itt már nem csupán

az elkeresztelés kérdéséről, hanem a konzekvenciák teljes levonásáról van szó. Felszólalt ezután *Csáky* Albin gróf, aki hosszasan vitatta rendeletének törvényességét s a püspöki kar fentebb említett határozatát a rendelet végrehajtásának elfogadásáról, játszotta ki ütőkártyának a maga álláspontja mellett. *Horváth* Boldizsár volt igazságügyminiszter hosszas jogi fejtegetésekbe bocsátkozva azt a nézetét fejezte ki, hogy amennyiben a végrehajtó hatalom összeütközésbe jönne a katolikus hitelvekkel, csak egyetlen mód van a megoldásra: felmenteni a tiszteletreméltó Egyházakat az anyakönyvvezetés alól és törvényt hozni az általános polgári anyakönyvekről.

Ezután *Szivák* Imre, a szabadkőműves nagymester terjesztette be határozati javaslatát, amelyet részletesen azért ismertetünk, mert a parlamenti harc e körül dőlt el. Indítványozta annak kimondását, hogy:

I. A miniszter elkeresztelési rendelete összhangban van a törvénnyel, annak kibocsátása a felmerült tapasztalatok szerint indokolt és szükséges volt s a Ház a miniszter eljárását helyesli.

II. A Ház az 1868. évi LIII. t.-c.-et, mely az állam és a vallásfelekezetek, másrészt a vallásfelekezeteknek egymásközt annyira szükséges békéjét biztosítja, módosítani nem kívánja.

III. Amennyiben ezen törvény végrehajtása körül felmerülő nehézségek szükségessé tennék, ezek elhárítására kész a törvényhozás további intézkedéseket tenni és esetleg a polgári anyakönyvnek behozatalára vonatkozó törvényjavaslatot hozni.

A katolikus papság kívánsága az volt, változtassák meg az 1868. évi LIII. t.-cikket, amely szerint a gyermekek nemük szerint követik szülőik vallását és a törvény bízza a szülők szabad elhatározására vagy megegyezésére, hogy a gyermek, tekintet nélkül nemére, milyen

vallású legyen. Ezt a Szivák-féle javaslat 2. szakaszára való tekintettel említjük meg. Szivák javaslatával szemben Komlóssy Ferenc papképviselő védelmébe vette a püspököket és az alsópapságot s a következő javaslatot terjesztette elő:

«Utasíttatik a kormány, hogy a február 26-iki rendeleteit akként módosítsa, hogy *annak végrehajtása a katolikus egyház hitelveivel ne ellenkezzék*».

A két határozati javaslat beterjesztése után újra felszólalt Csáky Albin gróf, hangsúlyozván, hogy amennyiben a békét fenntartani nem tudja, a polgári anyakönyvek behozatalát tartja szükségesnek. Beszédében *erősen tiltakozott, hogy őt «ultramontánnak» tekintsék*, de az ellen is, hogy ő antikatholikus volna. Azután Holló Lajos Ugronpárti mondott beszédet, aki hozzájárult Irányi határozati javaslatához, majd Polónyi Géza, aki ugyáncsak hozzájárult Irányi javaslatához, de indítványozta, hogy a kormány a törvényesen bevett vallásfelekezetek teljes általános egyenjogúsításának szabályozása céljából, az anyakönyvek államosítása, illetőleg állami felelős közegek által leendő vezetése céljából terjesszen be törvényjavaslatot. Majd Apponyi Albert gróf fejtette ki aggodalmait a rendelet miatt és jelentette ki, hogy hozzájárul Szivák határozati javaslatának 3. pontjához. Az anyakönyvvezetés körül azután Apponyi és Szilágyi igazságügyminiszter között indult meg éles vita, amit Ugron Gábor felszólalása követett, amidőn Szilágyi Dezsőt személyében is támadta. Egyébként elfogadta Irányi Dániel határozati javaslatát.

Ezzel az általános vita véget ért s megkezdődött a határozati javaslatokat benyújtó képviselőknek a zárszó jogán való felszólalása. Komlóssy Ferenc visszavonta határozati javaslatát abban a feltevésben, hogy Csáky miniszter rendeletét módosítani fogja. A miniszter azonban *rácáfolt Komlóssy Ferencre*, mert nyomban kijelentette, hogy a rendeletet lényegében változatlanul fenn-

tartja és semmiféle módosítást azon tenni nem hajlandó. Szavazásra bocsátották a kérdést. Először Irányi Dániel határozati javaslata fölött szavaztak névszerinti szavazással. Ezt a határozati javaslatot 180 szóval 96 ellen szavazattöbbséggel *elvetették*. Polónyi Géza határozati javaslatának 1. pontját egyszerű szavazással *vetették el*, 2. pontját *elfogadták*, amely kimondja, hogy az anyakönyvek államosítása, illetve állami felelős közegek által való vezetése céljából törvényjavaslat terjesztendő be. Ezután következett a Szivák-féle határozati javaslat három pontja fölött való szavazás. Az 1. pontot a többség egyszerű szavazással *elfogadta*, a 2. pontot névszerinti szavazásban 213 szóval 47 ellen, vagyis 166 szótöbbséggel *fogadták el*. A 3. pontot *egyszerű szavazással* fogadták el és ezzel a képviselőház már kötelezte a kormányt az egyházpolitikai törvényjavaslatok benyújtására.

A szilipek felemelése rázudította a magyar közéletre a vérszemre kapott és tulajdonképen erejét túlbecsülő liberális politika túlzásainak áradatát. Nem lehet letagadnunk azt a tényt, hogy az elkeresztelési vitának a Szivák-féle javaslatokkal történt befejezése a magyar közéletnek akkori szelleme szerint nagy tetszéssel találkozott. Csak kevesen voltak, akik nem értették, hogy milyen irányban indult el az ország. Kevesen értették meg, hogy a katolicizmus végzetes erőpróbája és vereségre készül s hogy ezzel szemben csak a katolikus szellemi és politikai szervezkedés erejében van az egyetlen mentség.

Időközben lezajlottak az 1892. évre összehívott új országgyűlési választások, amelyekben a Szapáry-kormány nagy többséget kapott. Első ülését 1892 február hó 20-án tartotta a képviselőház és két nap múlva nyitotta meg ünnepélyesen a legmagasabb trónbeszéd. Mivel a választási harc is már az egyházpolitikai kérdések körül forgott, érintenie kellett azokat a trónbeszédnek is. Őfelsége *trónbeszéde* a következőket mondotta :

«A vallási ügyeket illetőleg bizton reméljük és elvárjuk, hogy az Egyház és az állam magasztos hivatásaitak kölcsönös érdekeik és jogkörük megóvása mellett azon hagyományos összhangzásban fogják teljesíteni, mely mint egyik főbiztosítéka az általános jogrendnek és vallássosságnak kedvelt Magyarországunkban, Egyház és állam közt mindkettő érdekében és javára századok óta fennállott».

Amint ebből látható, Ófelsége a király a trónbeszédben nem is célzott új kulturharcos javaslatokra, sőt attól óvta a törvényhozást és a nemzetet. A trónbeszédnek ez a szándéka Szapáry Gyula gróf miniszterelnök álláspontját fejezte ki. Az egyházi körök fellélegzeni látszottak pillanatra s habár tudták, hogy sem Szilágyi Dezsőben, sem Csáky Albinban nem bízhatnak, mégis reméltek, hogy kompromisszumpolitikával áthidalhatják a nehézségeket.

Vaszary Kolos bíboros hercegprímás kinevezése után kiadta a jelszót: «*Pax!*» Békét akart Egyház és állam között. Vadnay Béla képviselőnek, aki őt Pannonhalmán felkereste, úgy nyilatkozott, hogy az egyházpolitikai reformokat egyházi szempontból ellenzi, de belpolitikai szempontból békét akar. Elgondolása a «liberális fenevad»-nak barátságos módszerekkel való megfékezése s éhségének az elkerülhetetlen áldozatokkal való kielégítése volt. Maga a király sorban hívta magához kihallgatásra bizalmas embereit és úgy látszott, hogy az udvar ellenállásán megtörik a radikálisabb egyházpolitika felé törő hangulat áradata.

Az új országgyűlés a válaszfelirati vita befejezése után a költségvetés tárgyalásához fogott s a vallás- és közoktatásügyi tárca tárgyalásának megkezdése napján, 1892 május hó 19-én tartotta meg azt a beszédét Csáky Albin gróf, amely bevezette az egyházpolitikai vitákat. Utalt arra, hogy a már fennebb is ismertetett el-

keresztelési vita felvetette a 68. évi LIII. t.-c. revíziójának kérdését. Arra hivatkozott, hogy az általa kibocsátott rendelet végrehajtása a katolikus lelkészek egyrészében a lelkiismereti konfliktus egy nemét idézte elő, amennyiben mint lelkészek olyan egyházi rendelkezéseknek vannak alárendelve, hogy az állami és egyházi különféle köteleességek között nem tudják az egyensúlyt megtalálni. Szerinte az állam rendelkezései mindenekfölött valók, háttérbe nem szorulhatnak és okvetlenül szükséges, hogy az állam akarata minden esetben érvényesüljön. Ha a lelkészek nem képesek megfelelni az állami törvények rendelkezéseinek, akkor le kell számolni a lelkiismereti konfliktussal és meg kell csinálni a polgári általános anyakönyvekről szóló törvényt. Utolsó percig alkalmat akart adni kompromisszumra, de csak olyanra, amely az állam törvényét, tekintélyét teljes mértékben fenntartja. Mivel azonban ilyen kompromisszumot vele szemben nem vetettek fel, elhatározott szándéka a legrövidebb idő alatt a vegyesházasságokból született gyermekek számára külön polgári anyakönyveket létesíteni, erről törvényjavaslatot terjeszteni a Ház elé.

Utána *Irányi* Dániel újíttotta meg indítványát a vallás szabad gyakorlása és a felekezetek egyenjogúsítása tárgyában, amiről már 23 év óta a javaslatok egész sorozatát terjesztette a Ház elé. Ezúttal is megismételte ismeretes indítványát, hogy a miniszter a vallás szabad gyakorlatáról és a felekezetek egyenjogúsításáról minél előbb terjesszen be törvényjavaslatot.

Ezután következett a vita döntő momentuma. *Győrffy* Gyula képviselő, az erdélyi kath. Státus igazgatósági tagja a következő határozati javaslatot terjesztette be :

„Tekintettel arra, hogy az elkeresztelési rendelet törvénytelen ; tekintettel arra, hogy az a lelkiismereti szabadságot sérti s az államot az illetékes egyházi hatalommal egyházi téren összeütközésbe hozta s mint ilyen

tényleg végrehajthatatlannak bizonyult be ; tekintettel végül arra, hogy a rendelet által előidézett helyzet megjavítása mindaddig nem képzelhető el, míg az eredeti állapot vissza nem állítatik — ami már csak azért is kívánatos, hogy az egyházpolitikai kérdések megoldása érdekében teendő lépések kellő nyugalommal tárgyalassanak, eltávolítani azt, ami a felekezeti békét zavarta, — mindezeknél fogva *a Ház utasítja a kormányt, hogy az elkereszteleti rendeletet hatályon kívül helyezze*».

Csáky Albin gróf idegesen tiltakozott Győrffy határozati javaslata ellen. Hozzájárult Irányi javaslatához és kijelentette, hogy *a zsidó vallásúak recepciójáról* is törvényjavaslatot akar benyújtani, mire *a képviselőház elvetette Győrffy határozati javaslatát és csaknem egyhangúlag hozzájárult Irányi Dániel határozati javaslatához*.

Ezzel a kormány radikálisabb térre lépett az egyházpolitikában, úgy hogy *ellentétbe került a trónbeszéddel* is s új helyzetet teremtett, mert a reformok egész sorának keresztülvitelére volt szükség, hogy megvalósítsa mindazt, amit Irányi határozati javaslata jelentett.

Most már csak arról van szó, hogy a polgári házasság *formája* milyen legyen. Erre nézve a kabinet tagjai nem tudtak megegyezésre jutni s ez *kormányválságra* vezetett. Szapáry Gyula gróf miniszterelnök 1892 november hó 9-én jelentette be a Háznak, hogy *a kormány lemondott* és hogy Ófelsége három nappal előbb kelt legfelsőbb elhatározásával a miniszterelnök lemondását el is fogadta és megbízta a kormányt az ügyek további vezetésével. A minisztérium a lemondást a következőkkel indokolta meg :

«A kormány tagjai sokszor nyilatkoztak a Ház előtt egyházpolitikai kérdésekben és előkészítették a törvényjavaslatokat az *általános polgári anyakönyvvezetésről*, a *zsidó vallás törvénybeiktatásáról*, valamint a *vallás szabad gyakorlata*ról és ezek beterjesztéséhez megnyerték a korona jóváhagyását. A kormány tehát megfelelt a Ház

irányában a vállalt kötelezettségeknek. A házassági jog reformjának alapelveire nézve is egyhangú megállapodásra lépett a kormány, *kivéve a házasság polgári megkötésének kötelező formáját*, amelyre vonatkozólag az egész kérdésben teendő nyilatkozatra nézve *nem tudott a kormány oly megállapodásra jutni, amely egyszersmind a korona helybenhagyását megnyerte volna*. Ily viszonyok között a kormány nem lévén abban a helyzetben, hogy az ország javára sikeresen működhessék, beadta lemondását és a király azt elfogadta.

A november 6-iki lemondás után november 17-én jelent meg a hivatalos lapban a legfelsőbb kézirat *Wekerle* Sándor kabinetjének kinevezéséről. *Wekerle* 1892 november hó 12-én tartott ülésén mutatkozott be, amikor már *egyházpolitikai programját* terjesztette elő. Jelezte az előző kormány által előkészített törvényjavaslatokat, amelyeket még a téli ülésszak folyamán óhajt alkotmányos tárgyalás végett előterjeszteni. (Az egyházi anyakönyvek tekintetében oly intézkedést jelentett be, hogy amennyiben az egyházi anyakönyvvezetők a 68. évi LIII. t.-c. rendelkezéseinek meg nem felelnének, az illető helyen a polgári anyakönyvvezetés azonnal életbelép. «A házassági jogra nézve az újonnan megalakult kormány a *kötelező* polgári házasság alapján egyhangú megállapodásra jutott és legfelsőbb hozzájárulást eszközölt ki annak elvi kijelentésére, hogy a házassági jogra vonatkozólag kidolgozandó és már munkába vett törvényjavaslat, a *minden állampolgárra kötelező házassági jog*, a házassági jogviszonyból származó kérdések feletti általános állami bírászkodás és a *kötelező polgári házasság alapelvei* alapján készítették el a törvényjavaslat.»

Amint ebből a bejelentésből látható volt, *Wekerle* Sándor miniszterelnök igen óvatosan igyekezett kifejezni azt, hogy *Őfelsége nem adta fenntartás nélkül előzetes hozzájárulását a kötelező polgári házassághoz*, hanem csupán *elvi*

kijelentés megtételére adott engedélyt. Mindjárt utána is tette a miniszterelnök, hogy «ez a bejelentés nem érintheti Ófelségének azt a legmagasabb jogát, hogy a kivitelre és egyes részletes intézkedésekre nézve legmagasabb elhatározását akkorra tartsa fenn, midőn a kidolgozott törvényjavaslat eléje terjesztetik». Bejelentette, hogy a házassági jogra vonatkozó törvényes intézkedések által az 1868. évi LIII. t.-c. abbeli rendelkezései, melyek a szülőket a gyermekek vallási hovatartozása tekintetében korlátozzák, hatályon kívül helyeztetnek.

A kormány a törvényjavaslatokat elkészítette és azokat a képviselőháznak a következő sorrendben nyújtotta be: 1893 április 26-án az *állami anyakönyvekről* és a *zsidó vallás recepciójáról*, május 17-én a *vallás szabad gyakorlata*ról. Aztán csak egy félév múlva, 1893 november hó 9-én jelentette be a Háznak a miniszterelnök, hogy a *kötelező polgári házasságról* szóló törvényjavaslat előterjesztéséhez Ófelsége hozzájárult. Magát a javaslatot december 2-án nyújtotta be és néhány napra rá a törvényjavaslatot a *gyermekek vallásáról*.

1929-ben ünnepelte a magyar katolicizmus Zichy Nándor gróf születésének századik évfordulóját. A katolikus renaissance megteremtőjének nevét örököltette meg a történelem Zichy Nándor grófban, aki egész politikai pályáján át, úgy a vármegyei, mint a közgazdasági és a törvényhozási életben a katolikus erkölcsök uralmát szolgálta. Mint fennebb láttuk, Zichy Nándor gróf már 1872-ben szerepelt mint képviselő az országgyűlésen. Csakhamar visszavonult az aktív politikától s ez időtől fogva az egyházpolitikai harcok kitöréséig a törvényhozás életében kevesebb szerepet játszott, mint szűkebb hazájának, Fejér vármegyének közéletében. Az 1884-iki főrendiházi vitában, amikor a zsidó-keresztény házasságot a főrendiház leszavazta, élénk részt vett az agg Cziráky János, Széchen Antal, Apponyi György, Károlyi

Antal, Zichy Henrik, Károlyi Gyula, Vécsey József, Jósika Kálmán társaságában. Elsősorban nekik volt köszönhető a győzelem, úgy hogy az ország katolikusai között 1884 január havában nem kevesebb, mint 500.000-nél több aláírással ellátott 1422 hálafeliratot terjesztettek Cziráky és társai ugyanannyi községből a főrendiház elé.

Ekkor mondotta Tisza Kálmán: *«A leányzó nem halt meg, csak alszik»*. Ez a leányzó az egyházellenes liberális politika volt. Zichy Nándor gróf jól látta, hogy a leányzó fel fog támadni. Szervezni próbálta a főrendeket, azonban évek hosszú során át, 1890-ig, egyházpolitikai vita nem volt és így a szervezkedés lassankint elaludt. Amikor az elkeresztelési vita megindult, megint Zichy Nándor gróf vette kezébe a főrendiházi ellenzék szervezését. Erre tulajdonképpen főindítóokot Tisza Kálmán híres levele adott XIII. Leó pápához, amelyben ugyanaz az államférfiú, aki a közvetlen multban a zsidó-keresztény házassági javaslatban egyházellenes politikát követett, utasíttatni kérte a pápa által a magyar klérust, hogy ez a választásoknál a szabadelvű pártot támogassa. Ez a levél erősítette meg Zichy Nándor grófban azt a meggyőződést; hogy a katolikus önvédelem céljából szervezkedésre van szükség.

Zichy Nándor gróf a főrendiház 1885. évi reformjánál látta, hogy Tiszát egy távolabbi jövőben végrehajtandó egyházpolitikai reform gondolata inspirálja s már eleve csökkenteni akarta az egyházpolitikai ellenzék erejét a felsőházban.

XIII. Leó pápa, akinek 1881. évi *Rerum Novarum*a Magyarországon viszonylag csekély hatást keltett, 1887-ben ötvenéves áldozári jubileuma alkalmából fogadta a magyar katolikusok küldöttségét is. Ez a küldöttség megnyerte XIII. Leó atyai szívét, aki később az egyházpolitikai harcok idején ennek számos jelét is adta. A küldöttség megszervezésében Zichy Nándor grófnak jelentékeny szerepe volt.

A magyar katolicizmus vezére 1888-ban, amikor *Trefort* miniszter halála után *Csáky* Albin gróf került a kultusztárca élére, világosan látta, hogy a harc elkerülhetetlen. De amikor valóban megjelent az elkeresztelési rendelet és *XIII. Leó* pápa a magyar püspöki karhoz az ügy orvoslását *sürgető levelet intézett*, *Zichy* Nándor gróf pillanatra megnyugodott a püspöki kar határozatában abban a reményben, hogy a kormány szélsőséges intézkedésektől tartózkodik.

Az 1890. évi főrendiházi költségvetési vita alkalmából 123 község kérvényét terjesztette be az elkeresztelési rendelet ellen. De nagy reményeket fűzött Simor bíboros-hercegprímás és Róma között szünet nélkül folyó tárgyalásokhoz, valamint Szapárynak és Csákynek a hercegprímásnál tett látogatásához. Simor bíborosnak 1891 január 23-án bekövetkezett halála súlyos csapásként nehezedett a főrendiház egyházpolitikai ellenzékére. Szoros barátságban *Esterházy* Miklós gróffal, igyekezett kiterjedt levelezésével felkelteni az egyházpolitikai javaslatok megbuktatásának szükségessége iránt a főrendiházi tagok figyelmét s e tekintetben különösen *Steiner* Fülöp székesfehérvári megyéspüspökkel karöltve fejtett ki értékes működést. Közben igyekezett a katolikus autonómiai kongresszus összehívását szorgalmazni.

Budapesten a *Katholikus Körben* tartott katolikus országos gyűlés hatása olyan nagy volt, hogy 80 képviselő a választói előtt a katolikus jogok védelmét ígérte meg. Sajnos, ez a felbuzdulás nem volt tartós, mert *Perczel* Dezsőtől kezdve sorra egész sereg képviselő tagadta meg a valóságban a választóknak tett ígérését. *Tisza* István újbányai beszéde, *Vaszar*y hercegprímás nagy beszéde a *Szent István-Társulat* közgyűlésén 1892 május 22-én, *Papp* Gábor református szuperintendens komáromi riadója a katolicizmus ellen követték sorra egymást s végül szeptember 8-án *Vaszar*y bíborosnak fennebb említett

s a katolikusokat béketűrésre intő pásztorlevele. Ilyen körülmények között érte *Zichy* Nándor grófot és akcióját a Szapáry-kormány bukása és a Wekerle-kormány kinevezése. 1893 derekán *Zichy* Nándor gróf az ország legkülönbözőbb részeiben rendezett *Esterházy* Miklós Móric gróffal együtt katolikus gyűléseket s egyszersmind a legmesszebbmenő intenzív munkába kezdett a végből, hogy *a katolikus társadalmat az egyesületi téren és a sajtóban védekezésre képessé tegye*. E végből alapította országos katolikus jelleggel Székesfehérvárott a *Fejérmegyei Napló*-t. Igyekezett emelni a *Budapesti Katolikus Kör* életét s a *Szent István-Társulat* vitalitását. Kétségtelen, hogy *Zichy* Nándor gróf egyénisége rányomta erre az időszakra a maga bélyegét.

A legmozgalmasabb, legfárasztóbb időket mégis akkor élte, midőn elhatározta, hogy Budapesten nagy tiltakozó gyűlést tart az egyházpolitikai reformok ellen. Tulajdonképpen már 1891-ben indította meg ezt az akcióját s ebben *Esterházy* Miklós Móric gróf is élénk részt vett. Bizottságot szervezett, amelynek munkakedvét nagyban fokozták a szabadelvű pártból történt kilépések — a püszokok — a püspöki kar pásztorlevele az egyházpolitikai javaslatok ellen, a nagyszerűen sikerült *komáromi* és *szabadkai* nagygyűlések, a képviselőházhoz százszámra érkező petíciók, valamint *Vaszary* bíboros római útja után *XIII. Leó* enciklikája a polgári házasság ellen, *Schlauch* Lőrinc püspök bíborosi kinevezése, *Vaszary* és *Schlauch* kihallgatásai a királynál. A nagy tiltakozó gyűlést 1894 január 13-án tartották meg, amelyen *Zichy* Nándor gróf gyújtó hatással fejtette ki a magyar katolicizmus ragaszkodását az Egyházhoz és a politikában követendő keresztény elveket.

Megindult a képviselőházi vita az egyházpolitikai törvények körül. A *hadállás* a következő volt: A kilépések miatt némileg meggyöngült szabadelvű párt és a szélső

függetlenségi 48-as párt egységesen állt, mint nagy többség a kötelező polgári házasság mellett Ez a javaslat volt ugyanis a vita sarkpontja. Fokozta a függetlenségi párt aggresszivitását az a levél, amelyet *Eötvös* Károly az akkor már élete utolsó napjait élő *Kossuth* Lajostól Turinból hozott magával az egyházpolitikai javaslatok támogatása érdekében.

Az ellenzék *Apponyi* Albert gróf nemzeti pártja és az *Ugron*-féle függetlenségi párt kis csoportja volt. Lényegében ezek a pártok sem földték az Egyház hitelvi álláspontját. *Apponyi* Albert gróf a *sükségbeli* (Nothehe) polgári házasság mellett foglalt állást, ami azt jelentette, hogy polgári házasságkötés csak olyan esetben történhessék, amidőn annak zsidó-keresztény felek között vagy valamely más okból egyházi akadályja van, de a házasság a polgári állam szempontjából nem ellenezhető. *Ugron* Gábor a *jakultatív*, vagyis tetszésszerinti házasságkötés mellett foglalt állást, azt vitatván, hogy az ő álláspontja az igazán szabadelvű, mert az állampolgárok lelkiismereti mérlegelésére bízta, hogy polgári vagy egyházi házasságot akarnak-e kötni.

A képviselőház gyors ütemben szavazta meg egymásután az összes törvényjavaslatokat nagy többséggel, amelyek azután a felsőházba kerültek. Itt azonban már megszervezve várta a javaslatokat a *Zichy* Nándor gróf által vezetett egyházpolitikai ellenzék s 1894 május 15-én a *kötelező polgári házasság* javaslatát 139 szavazattal 118 ellen *leszavazták*. A képviselőház által újra visszaküldött javaslatot azután 11 nap múlva 128 szavazattal 124 ellen, vagyis négy szótöbbséggel erőszakolta keresztül a főrendiházban a kormány.

1894 október 5-én a *vallás szabad gyakorlatáról* szóló javaslatot a főrendiház 113 szavazattal 112 ellen *egy szótöbbséggel* szavazta meg általánosságban. Ugyanez a javaslat a következő napon a részleteknél az ellenzék kíván-

ságai szerint *módosított* s harmadik olvasásában hat szavazattöbbséggel *elvett*etett.

1894 október 8-án a *zsidó recepcióról* szóló javaslat 109 szavazattal 103 ellen, hat szavazattöbbséggel *elvett*etett. Ugyane napon a *gyermek*ek vallásáról szóló javaslatot a főrendiház nagy szótöbbséggel *elfogadta*, mert ezt Zichy Nándor gróf maga sem ellenezte.

Két nappal később, 1894 október 10-én az állami *anyakönyvekről* szóló javaslatot hat szavazattöbbséggel *fogadták el*. Amint ezekből a szavazásokból látszik, véletlen esélye kedvezett itt-ott a kormánynak. Wekerle Sándor annyira érezte helyzetének a főrendiházban való tarthatatlanságát, hogy már 1894 június 7-én beadta lemondását, a király azonban azt nem fogadta el és június 9-én a kormányt újra kinevezte. Ezek után a kormány most már a király bizalmával hátamögött próbálkozott a főrendiházban, amely, mint fennebb láttuk, a zsidó recepcióról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatok kivételével legalább annyiban sikerrel járt, hogy a főrendiházi *peer-chub* segítségével a javaslatokat *megszavazta*. Ez év december hó 10-éig elfogadott törvényjavaslatokkal a Wekerle-kormány erkölcsi ereje teljesen kimerült, december 23-án benyújtotta lemondását. Wekerle Sándor a főrendiházban ezekkel a szavakkal jelentette be ezt az elhatározását :

«Miután a kormány sajnálattal arról győződött meg, hogy Öfelségének legmagasabb bizalmát általában véve nem bírjuk, szükségesnek tartottam beadni a kormány lemondását».

Az új kormány Bánffy Dezső báró elnöklésével alakult meg s 1895 január 19-én mutatkozott be. A Bánffy-kormány vállalta a Wekerle-kormány hagyatékát és a főrendiházban is áthajszolta a még meg nem szavazott javaslatokat.

1895 március 21-én a *vallás szabad gyakorlatáról* szóló

javaslat 119 szóval 119 ellen az elnök szavazatával *elfogadtatott*.

1895 március 23-án ugyane javaslat harmadik olvasás-ban 127 szavazattal 112 ellen, 15 *szótöbbséggel fogadtatott el*. Ez a szavazás már mutatta, hogy *feliülkerekedett a főrendiházban a peer-chub által megnövekedett kormánypárt*.

Fellángolt a vita ezután mégis a *zsidó recepció* kérdésénél s március 23-án 117 szavazattal 111 ellen *sikerült leszavazni végső erőlködéssel a javaslatot*. Május 15-én került újra a főrendiház elé a zsidó recepció, akkor 107 szavazat ellen 110 *szavazattal fogadta azt el* a főrendiház.

Ami ezután történt, már csak utóhullámozása volt a nagy harcnak, amelyben Zichy Nándor grófnak jutott az ellenzéki vezérség szerepe. Ófelsége a király sokáig vonakodott szentesíteni a kötelező polgári házasságról szóló javaslatot. Zichy Nándor gróf sorra rendezte az országban a gyűléseket s kiadta a jelszót, hogy *a néphez kell fordulni*. Megalapította az *országgyűlési néppártot*. Meggyőződött arról, hogy *sajtó nélkül politikát csinálni nem lehet* és 1895 utolsó napjaiban Molnár János prelátus tulajdonában kiadta az *Alkotmány* című katolikus napilapot, amely 1919 március havában, a bolsevizmus diktatúrája napjaiban szűnt meg. Rövid idővel később megindult az *Új Lap* (1900) Mihályfi Ákos dr. szerkesztésében, mely a katolikus nép szellemi irányítását vállalta feladatul. Az 1896-iki választások s a közeledő milleniumi ünnep szükségessé tették az *egyházpolitikai kérdések likvidálását* és hosszas harcok után Bánffy Dezső bárónak sikerült ki-
eszközölnie a királyi szentesítést. Ezzel a kötelező polgári házasság is a *Corpus Juris*-ba került.

A nagy világnézeti mérkőzés nem mulhatott el a politikai, a társadalmi életben utóregzések és hullámozások nélkül. Legfontosabb s történelmi jelentőségű következménye a harcnak a magyar katolicizmus önmagára ébredése; a hitéleti, a politikai, irodalmi, művészeti és gaz-

dasági élet terén megindult szervezkedése volt. *Prohászka Ottokár* nevével van összeforradva az a *renezánsz*, amely 1895 után bekövetkezett. A magyar katolicizmus tudatára jutott annak, hogy jövője biztosítását csak az ön-maga erőinek kibontakozásától remélheti. Ez a tudat festette alá azokat a már méreteken kisebb arányú mérközéseket, amelyek a politikában, választásokon, sajtóban és a katolicizmus ellen intézett támadásokban még sokszor bekövetkeztek. Ilyen utóhullámmzások voltak, az Agliárdi-ügy, a szabadkőműves páholyok támadásai a sajtóban, a parlamentben a XX. század első évtizedeiben, a kongregációk ellen (Barkóczy-ügy), a kísérletek a halott-hamvasztásra (1911—12, 1931—32), a türelmetlen sajtótámadások a püspöki kar egyes tagjai ellen (1904—1914), amelyeknek következménye végül is az önvédelmi rendszer kiépítése lett. (Katholikus Népszövetség, Országos Katholikus Szövetség, Központi Sajtóvállalat s a kongregációk és a sajtópropaganda kiépítése *P. Bangha Béla* S. J. vezetése alatt.)

Az egyházpolitikai harcról festett kép nem lenne teljes annak megállapítása nélkül, hogy a magyar katolikus papság s a hívők milliói az alkotmány- és törvénytiszteletre mutattak példát, amikor az Egyház hitelveit is sértő harc után igyekeztek helyreállítani a belső békét s a törvények revíziójára a legszigorúbb értelemben vett alkotmányos úton törekedtek. A törvény előtt meghajolva, de a tényekbe bele nem nyugodva viseli a magyar katolikus egyház történelmi hivatásának terheit tovább.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
<i>Szerző előszava</i>	3
<i>Bevezetés</i>	5
<i>I. fejezet</i>	14
Az 1847—48-as pozsonyi országgyűlés egyházpolitikai problémái. — Az 1848: XX. t.-c. és a püspöki kar petíciója és javaslata. — Az esztergomi püspöki konferencia az abszolutizmus alatt. — Az 1855. évi konkordátum.	
<i>II. fejezet</i>	20
Egyházpolitikai viták a kiegyezés korszakában. — A zsidók egyenjogúsítása. — A romantikus liberalizmus és Tisza Kálmán liberalizmusa. — Harcok a keresztény, vallásfelekezetek viszonyossága körül. — Eötvös József báró javaslata. — Haynald érsek és Simor bíboros a vitában. — Irányi forradalmi javaslata. — Az interkaláris jövedelmek vitája. — Zichy Nándor gróf első parlamenti fellépése az Egyház érdekében.	
<i>III. fejezet</i>	36
A francia-német háború és a vatikáni zsinat évei. — A zsidó önkormányzat. — Az alapítványok és egyetemi alapok. — Zichy Nándor gróf a katolikus autonómia ügyében felszólal. — Harc a királyi placetum körül. — Pauler miniszter ingadozásai. — Jekelfalussy püspök megdorgálása a Budapesti Közlönyben. — Támadások a katolikus intézmények ellen. — A váci püspök körlevele.	
<i>IV. fejezet</i>	51
Első kísérletek a polgári házasságért. — A katolikus autonómia és a püspöki kar folyamodványa. — Az Erdélyi Katolikus Státus újra megkezdte működését. — Schopper püspök és Trefort konfliktusa. — Támadási kísérlet a Jézus-társaság ellen. — Istóczy fellépése. — Tisza Kálmán politikája. — Pauler igazságügyi miniszter javaslata a polgári házasságról.	

	Oldal
V. fejezet... ..	68
Az első elkeresztelési vita. — Harc a keresztényszidó házasság kérdése körül. — Tiszaeszlár. — Szilágyi Dezső a kötelező polgári házasság frontján. — A főrendiház kétszer leszavazza a javaslatot. — Hatesztendei szünet. — Az 1885. évi országos kiállítás. — A véderővita. — Mayerling és Rudolf trónörökös halála. — Tisza bukása.	
VI. fejezet... ..	79
Az egyházpolitikai harc sajtója. — Szapáry Gyula gróf kormánya. — Molnár János elkeresztelési kihágásai. — A hercegprímás levele. — Az elkeresztelési rendelet végrehajthatatlannak bizonyul. — A trónbeszéd az egyházpolitikáról. — Vaszary bíboros : Pax ! — A Wekerle-kormány. — A király fenntartásai. — Beterjesztik a javaslatokat. — Leszavazás a főrendiházban és a peerclub. — Zichy Nándor gróf és Eszterházy Miklós Móríc gróf harcai az Egyház mellett. — Megalakul a néppárt, az Alkotmány és az Újlap. — A Bánffy-kormány. — Utóhullámozások.	

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katolikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István Könyveknek.

A Szent István Könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István Könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyen érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István Könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ilymódon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközcivilis is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek:

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismeretése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5.60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5.60
7—8. Alszegehy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma...	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2.80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2.80
11. Quadrapani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkerek számára	2.80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok	—
13. Trikal József dr.: Természetbolcsélet	2.80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet	2.80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2.80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2.80

17.	Lepold Antal dr.: Szalezi Szent Ferenc válogatott levelei	—
18.	Áldásy Antal dr.: A keresztieshadjaratok története...	—
19.	Marosi Arnold dr.: Átörökles és nemzetvédelem ...	2.80
20.	Zoltany Irén dr.: Erotika és irodalom	2.80
21.	Horvath Sandor dr.: Aquinoi szent Tamás világnézete	2.80
22.	Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23.	Marcell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme ...	—
24—25.	Motz Atanaz dr.: A német irodalom története... ..	5.60
26.	Babura László dr.: Szent Ambrus élete	2.80
27.	Marki Sandor dr.: II. Rakóczi Ferenc élete	—
28.	Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története	2.80
29.	Szabó Zoltan dr.: A növények életmódja	2.80
30.	Weszelszky Gyula dr.: A radium és az atomelmélet...	2.80
31.	Balanyn György: Assisi Szent Ferenc élete	2.80
32.	Dávid Antal: Bábel és Assúr. I. Történet	3.40
33.	Fejér Adorján: Római régiségek... ..	4.50
34.	Balogh Jozsef: Szent Ágoston, a levélíró	3.40
35.	Babura László dr.: Szent Jeromos élete	3.40
36.	Karácsonyi János dr.: Szent László király élete... ..	3.40
37.	Miskolczy Istvan dr.: A középkori kereskedelem története	4.50
38.	Széman István dr.: Az újabb orosz irodalom	4.50
39.	Bán Aladar: A finn nemzeti irodalom története ..	3.40
40.	Trikai Jozsef dr.: A gondolkodás művészete	4.50
41.	Kuhár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42.	Babura László dr.: Nagy Szent Gergely élete	4.—
43—44.	Kuhár Flóris dr.: A keresztény bölcsélet története	8.—
45.	Weszely Ödön dr.: Korszerű nevelési problémák... ..	5.60
46.	Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet ...	3.—
47.	Dwald Kornél: Magyar művészettörténet	5.60
48—49.	Birkas Géza dr.: A francia irodalom története ...	8.—
50.	Wodetzky Jozsef dr.: A világegyetem szerkezete... ..	3.50
51.	Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53.	G. Kurth-Michel K.: A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55.	Dávid Antal: Bábel és Assur. II. Művelődés	7.30
56.	Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története... ..	3.30
57.	Balogh Albin dr.: Ország és nyelv	4.70
58.	Meszlényi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60.	Radó Polikarp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Összevetség	8.30
61.	Kecskés Pál dr.: A házasság etikája	4.—
62.	Huszar Elemér: A katolikus házasságjog rendszere ...	3.30
63.	Petró József dr.: Az ősegyház élete	5.—

	Pengő
64—65. Radó Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66—67. Trikál József dr.: A jelenségekből a valóságba ...	7.—
68. Erdely Ferenc dr.: Kant valláserkölcsei világnézet ...	4.—
69—71. Hartmann Grisar: Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)... ..	12.—
72. Tóth Ágoston: Bevezetés a meteorológiába	5.80
73—74. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76. Divald Kornél: A magyar iparművészet története ...	7.50
77. Balanyi György: A római kérdés... ..	6.40
78—79. Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története. II.	7.—
80. Pitroff Pál dr.: Bevezetés az esztétikába... ..	3.—
81. Kühár Flóris dr.: A vallásbölcselet főkérdései	5.—
82—84. Körösi Albin: A spanyol irodalom története	11.—
85. 'Sigmond Elek dr.: A mezőgazdasági növények termelési tényezői	4.—
86—87. Kalmár Gusztáv dr.: Európa földje és népei	8.—
88. Kiss Albin dr.: Szent Ágoston «De Civitate Dei» című művének méltatása	4.—
89. Trikál József dr.: A lélek rejtett élete	4.—
90—91. Petró József dr.: A szentmise története	5.50
92. Meszlényi Antal dr.: A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93. Mihelics Vid dr.: Az új szociális állam	4.—
94. Éhik Gyula dr.: Prémek és prémes állatok	3.—
95—97. Magdiés Gáspár: A természettudomány útjai Istenhez	10.—
98. Melichár Kálmán dr.: A zsinatok	3.80
99. Szalay Jeromos: Szent Benedek élete és műve	5.—
100—101. Schütz Antal dr.: Krisztus. Tíz előadás... ..	6.—
102. Balogh Albin dr.: Pannonia őskereszténysége	4.—
103. Kalmár Gusztáv dr.: Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása... ..	5.50
104. Auguste Diès—Michel Károly: Plató	3.—
105. P. Takács Ince: Nerótól Dioklécianig... ..	5.—
106. Stuhlmann Patrik dr.: Az ifjúkor lélektana... ..	4.—
107. Pitroff Pál dr.: A szépirodalom esztetikája	3.—
108. K. Török Mihály Miklós: A magyar egyházpolitikai harc története	2.50
109. Schütz Antal dr.: A házasság. Tíz előadás	3.—

NB. Azok a számok, amelyeknél a bolti ár nincs feltüntetve, esakis a teljes sorozat megrendelése esetén kaphatók.

**1932 október végére
a Szent István Könyvek sorozatában
megjelenik még:**

A HÁZASSÁG

Tíz előadás,
amelyeket a Pázmány-egyetem valamennyi karának hallgatói számára
tartott

SCHÜTZ ANTAL dr.

Bolti ára 3 pengő.

~~~~~
Eddig 6—10 pengő volt, ma már csak 3 pengő
a Szent István-Társulat regénykiadásainak
egy-egy kötete.

MAGYAR IRÓK.

Dénes-sorozat :

1. Fehér torony
2. Fekete emberek
3. Boldogasszony hadnagya. I. r.
4. Boldogasszony hadnagya. II. r.

Tarczai-sorozat :

1. Vitus mester álma
2. Budai gyár
3. Mikó solymár
4. Masolino

KÜLFÖLDI IRÓK.

Bordeaux-sorozat :

1. Az ősi hajlék
2. Behavazott lányomok
3. Veszedelmes játék
4. Tuilette

Crawford-sorozat :

1. Küzdelmes szerelem. (Sara-
[cinesca])
2. Sant' Ilario
3. Don Orsino
4. Corleone

Sienkiewicz-sorozat :

1. Tüzzel-vassal
2. Vízözön
3. Volodijovszky úr.
4. Keresztes lovagok

A kötetek művészi, háromszínnyomású borítékképpel, ízléses
amatőr-kötésben, gyűjtőkban jelennek meg.

Egy-egy sorozat ára 12 pengő. Fizethető részletekben is!